

02.2016

διαΝΕΟσις

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Τι πιστεύουν οι Έλληνες Ένας αξιακός χάρτης της ελληνικής κοινωνίας

Κεντρικά ευρήματα, συμπεράσματα & σύνοψη

Γεράσιμος Μοσχονάς

Αναπληρωτής καθηγητής Συγκριτικής Πολιτικής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο
Επιστημονικός σύμβουλος της έρευνας

Εισαγωγικό Σημείωμα

Στόχοι

Η εν λόγω έρευνα δεν αποτελεί μια κλασική πολιτική δημοσκόπηση. Αποσκοπεί να προσφέρει μια πανοραμική και, συγχρόνως, λεπτομερή ακτινογραφία των αντιλήψεων, ιδεών και αξιών που κυριαρχούν στην ελληνική κοινωνία. Καθώς τα όρια μεταξύ πολιτικής κουλτούρας και γενικότερης κουλτούρας είναι φύσει ασαφή, ο στόχος των ερευνητών ήταν, μέσω ενός μεγάλου και -σε σημαντικό βαθμό- πρωτότυπου ερωτηματολογίου, αλλά και μέσω της προσφυγής σε μεθόδους ποιοτικής διερεύνησης (focus groups), να υπερβεί αυτή την ούτως ή άλλως ασαφή διάκριση.

Η έρευνα της διαΝΕΟσις φέρει στο φως, αφενός, τις πολιτικές και οικονομικές αντιλήψεις των Ελλήνων πολιτών και, αφετέρου, μέσω δεκάδων ερωτήσεων, τις απόψεις τους για την οικογένεια, τις διαπροσωπικές σχέσεις, τη μετανάστευση, την εκπαίδευση, τη θρησκεία ή τα δικαιώματα, αντιλήψεις και απόψεις που συνδιαμορφώνουν την σημερινή ταυτότητα της ελληνικής κοινωνίας. Ταυτόχρονα, πέραν της μέτρησης κλασικών απόψεων και συμπεριφορών, σκιαγραφεί την εικόνα των ελλήνων για την Ελλάδα, επιχειρώντας να κατανοήσει τον *κεντρικό αξιακό ιστό* της ελληνικής ταυτότητας και την ύπαρξη ή απουσία "αξιακών εγγραφών" μακράς διάρκειας. Υπό κάποια έννοια, η παρούσα διπλή έρευνα επιχειρεί να αισθανθεί και να αποτυπώσει την "ατμόσφαιρα" και, στο μέτρο του δυνατού, να εισδύσει στον "εσωτερικό κόσμο" των ιδεών που προσδιορίζουν τα χαρακτηριστικά του ελληνικού έθνους σε αυτή την αποφασιστική ιστορική καμπή.

Το γεγονός ότι η έρευνα διεξήχθη σε μια περίοδο μεγάλης συμβολικής σημασίας (μετά την άνοδο του ΣΥΡΙΖΑ στην εξουσία, πέντε και πλέον έτη μετά την είσοδο της Ελλάδας σε μια πρωτόγνωρη για τα μεταπολεμικά δεδομένα οικονομική κρίση) προσδίδει στα ευρήματα της έρευνας κομβικό χαρακτήρα. Ωστόσο, ο σχεδιασμός (τύπος ερωτηματολογίου, μέγεθος δείγματος, αντικείμενα διερεύνησης μέσω των focus groups) εντάσσεται σε μια ερευνητική στρατηγική μακράς πνοής. Η έρευνα θα επαναλαμβάνεται μία φορά ανά έτος με στόχο να διαμορφωθεί σταδιακά μια σταθερή και έγκυρη χρονοσειρά δεδομένων με αντικείμενο το αξιακό προφίλ της ελληνικής κοινωνίας.

Μέθοδος

Το ερευνητικό εγχείρημα αποτελείται από μία κεντρική έρευνα και δύο συμπληρωματικές:

1. Μία ποσοτική έρευνα που διεξήχθη από την εταιρεία δημοσκοπήσεων G.P.O. το διάστημα 26 Μαρτίου - 24 Απριλίου 2015 (εκτός περιόδου Πάσχα) στο σύνολο της επικράτειας, σε πανελλαδικό αντιπροσωπευτικό δείγμα 2500 ατόμων. Το μεγάλο μέγεθος του δείγματος κατέστησε δυνατή την συγκέντρωση ενός εξαιρετικού σε πλούτο εμπειρικού υλικού, το οποίο επιτρέπει την σε βάθος μελέτη των δεδομένων. Η εν λόγω έρευνα κοινής γνώμης είναι η κεντρική έρευνα αναφοράς.

Η έρευνα διαρθρώθηκε σε πέντε θεματικές ενότητες:

- Ευρώπη, κόσμος και εθνική ταυτότητα
- Οικονομία, κράτος, ιδιωτική πρωτοβουλία
- Μετανάστευση, μειονότητες, ανθρώπινα δικαιώματα
- Θεσμοί, πολίτευμα, πολιτικό σύστημα
- Παιδεία, πολιτισμός, καινοτομία

2. Μία ποιοτική έρευνα μέσω "Ομάδων Εστίασης" (focus groups) η οποία διεξήχθη από τη G.P.O. στο διάστημα 26 Μαΐου - 5 Ιουνίου 2015. Η επιλογή των θεμάτων συζήτησης και των ερευνητικών προβλημάτων έγινε μετά την ανάλυση των αποτελεσμάτων της ποσοτικής έρευνας και αποσκοπούσε στην περαιτέρω διερεύνηση κρίσιμων ευρημάτων που η ποσοτική έρευνα έφερε στην επιφάνεια. Συγκεκριμένα έλαβαν χώρα 4 focus groups:

- Ηλικιακή ομάδα 18-24 ετών. Κεντρική θεματολογία: πολιτικές και οικονομικές απόψεις και αξίες.
- Ομάδα ελεύθερων επαγγελματιών. Κεντρική θεματολογία: οικονομικές απόψεις και αξίες.
- Ομάδα πολιτών χαμηλού εισοδήματος (μέχρι 500 ευρώ μηνιαίως). Κεντρική θεματολογία: οικονομικές απόψεις και αξίες, το πρόβλημα της φτώχειας.
- Ομάδα με θετική γνώμη για την ρατσιστική βία. Κεντρική θεματολογία: μετανάστευση, ρατσιστική βία.

Οι συνεδριάσεις των focus groups έλαβαν χώρα σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο της εταιρείας G.P.O και ο συντονισμός τους έγινε από τον κ. Αντώνη Παπαργύρη, υπεύθυνο ποσοτικών και ποιοτικών ερευνών της G.P.O. (πρώτος συντονιστής) και τον υπογράφοντα.

3. Μία δεύτερη ποσοτική έρευνα που διεξήχθη από την εταιρεία δημοσκοπήσεων G.P.O. το διάστημα 9 έως 16 Νοεμβρίου 2015 στο σύνολο της επικράτειας, σε αντιπροσωπευτικό δείγμα 1000 ατόμων. Αντικείμενο της δεύτερης αυτής μέτρησης ήταν η διερεύνηση του ενδεχομένου εμφάνισης νέων τάσεων λόγω του μεγάλου αριθμού σημαντικών πολιτικών και οικονομικών γεγονότων που μεσολάβησαν ανάμεσα στην έρευνα του Μαρτίου - Απριλίου 2015 (από τούδε και στο εξής: έρευνα Απριλίου) και το Νοέμβριο του ίδιου έτους. Το ερωτηματολόγιο της επαναληπτικής αυτής έρευνας υπήρξε, συγκρινόμενο με την κεντρική έρευνα αναφοράς του Απριλίου, περιορισμένο. Η επιλογή 19 ερωτήσεων από το ερωτηματολόγιο του Απριλίου, με γνώμονα την κρισιμότητά τους και χωρίς καμία αλλαγή στην διατύπωση, απετέλεσε το αντικείμενο της δεύτερης έρευνας κοινής γνώμης.

Η ανάλυση που ακολουθεί επιλέγει, από το μεγάλο πλούτο εμπειρικών δεδομένων, να συζητήσει τα κεντρικά ευρήματα και να σχεδιάσει τις κατευθυντήριες γραμμές αξιολόγησης τους. Η έμφαση δίδεται στην έρευνα αναφοράς του Απριλίου 2015 αλλά και στην ανάδειξη των μικρών αλλαγών που έφερε στο φως η επαναληπτική έρευνα του Νοεμβρίου 2015 (βλ. ενότητα VI). Η προσέγγιση είναι συνθετική, αποδίδει μέγιστη έμφαση στις βαριές τάσεις και στην δυναμική εξέλιξης της ελληνικής κουλτούρας. Πολλά επιμέρους σημαντικά ευρήματα, τα οποία ο αναγνώστης μπορεί να συναντήσει στο κύριο σώμα της διπλής έρευνας, δεν περιλαμβάνονται, για λόγους οικονομίας, στις σελίδες και στους πίνακες που ακολουθούν.

1 ΥΨΗΛΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΜΙΑ ΜΙΚΡΗ ΜΕΓΑΛΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ

Το παρελθόν είναι παρόν. Αυτό είναι το πρώτο σημαντικό εύρημα της έρευνας του Απριλίου 2015 και καταγράφεται με ανάγλυφο τρόπο στα στοιχεία του πίνακα 1. Οι Έλληνες πολίτες έχουν μια υψηλή αντίληψη για τη χώρα, αντίληψη που ανήκει στην κατηγορία "αξιακών εγγραφών" μακράς διάρκειας. Έρευνα με αντίστοιχα ερωτήματα του 2001 (Κάπα Research)¹ αποτυπώνει την ίδια υψηλή αντίληψη περί έθνους σε ποσοστά αντίστοιχα των σημερινών -αν και πιο υψηλά (παράδειγμα: το 2001 ένα 84,8% θεωρεί ότι η Ελλάδα έχει κάτι σημαντικό να προσφέρει στη Δύση, έναντι 71,3% το 2015). Η πρωτόγνωρη οικονομική κρίση τροποποίησε μόνον οριακά την εικόνα την ελλήνων για την Ελλάδα. Η "υψηλή" αυτή εικόνα ενοποιεί το κοινωνικό σώμα, ανεξάρτητα από κομματική προτίμηση, κοινωνική τάξη ή επίπεδο μόρφωσης. Οι παρατηρούμενες - σε σχέση με τον μέσο όρο - μικρές αρνητικές αποκλίσεις (οι άνδρες, οι ομάδες υψηλής μόρφωσης, υψηλού εισοδήματος, οι νέοι 18-24 ετών) δεν είναι τέτοιου μεγέθους ώστε να τροποποιήσουν την ως άνω κεντρική αντίληψη.

1. Οι ερωτήσεις του πίνακα 1 προέρχονται, με ασημαντες τροποποιήσεις, από ερωτηματολόγιο της εταιρείας Κάπα Research (βλ. Το Βήμα, 23, 25 και 28 Δεκεμβρίου 2001) και αντιστοιχούν στις ερωτήσεις 2, 14, 66 και 67 της παρούσης έρευνας. Συνήθως, η θεματική αυτή δεν συναντάται στα καθιερωμένα ερωτηματολόγια ούτε διερευνάται από το Ευρωβαρόμετρο.

Πίνακας 1: Υψηλή εικόνα της Ελλάδας

	ΣΥΝΟΛΟ (%)	ΣΥΡΙΖΑ, Ιαν. 2015 (%)	ΝΔ, Ιαν. 2015 (%)
Η Ελλάδα έχει κάτι σημαντικό να προσφέρει στη Δύση, κάτι που η Δύση δεν το έχει	71,3	74,7	72,7
Οι Έλληνες ξεχωρίζουν ακόμη για την ευφυΐα και πολιτισμό τους	72,9	74,4	75
Η ΕΕ πιο ωφελημένη από την σχέση της με την Ελλάδα	53,9	69	27,9
Η ΕΕ βγήκε ωφελημένη στον πολιτισμό από την συμμετοχή της Ελλάδας σε αυτή	84,9	85,6	86,5
Η ΕΕ βγήκε ωφελημένη στην παιδεία από την συμμετοχή της Ελλάδας σε αυτή	56,6	60,1	53
Η ΕΕ βγήκε ωφελημένη στον τρόπο ζωής από τη συμμετοχή της Ελλάδας σε αυτή	58,4	61,8	56,2
Η Ελλάδα είναι μοντέρνα χώρα	71,5	71,5	74,3

Το παρελθόν, συνεπώς, αποτελεί ενεργό στοιχείο της σύγχρονης ελληνικής ταυτότητας, θεωρείται πάντα παρόν και πάντα ισχυρό και διαμορφώνει, ιδιαίτερα στα ζητήματα που σχετίζονται με τον πολιτισμό, την παιδεία και τον τρόπο ζωής, την αυτο-εικόνα μιας Ελλάδας που συγκροτείται ως μια μικρή μεγάλη πολιτισμική δύναμη. Ο καμβάς

βάθους της αρχαίας Ελλάδας και του Βυζαντίου δεν είναι, για να δανειστούμε μια διατύπωση του Κωστή Μοσκόφ, "μια ξεχασμένη διακόσμηση για ποιμενικά ειδύλλια". Ούτε όμως πρόκειται για μια "παλαιά ιστορία, επιμόνως σύγχρονη". Αυτή η υψηλή αντίληψη για το έθνος φαίνεται να έχει εκσυγχρονιστεί, εσωτερικευθεί και ενταχθεί -ως δομική διάσταση- στον αξιακό ιστό των σημερινών Ελλήνων. Τα δεδομένα της έρευνας δεν επιτρέπουν διαγνωστικό δισταγμό επ'αυτού -ούτε όμως επιτρέπουν και εύκολες ερμηνείες επί ενός σημαντικού αλλά πολυσχιδούς φαινομένου.

Από μία άλλη γωνία θέασης, ο σχηματισμός μιας μεγάλης πλειοψηφικής πεποίθησης ότι η Ελλάδα είναι, παρά τις ιδιομορφίες και τα προβλήματα, μια μοντέρνα χώρα (μετρίου μεγέθους αρνητική απόκλιση από τον εθνικό μέσο όρο εκδηλώνουν οι νέοι 18-24 και οι ομάδες πολύ υψηλής μόρφωσης) αποτελεί, επίσης, καταγραφή που αξιολογείται ως ιδιαίτερα σημαντική. Η καταγραφή αυτή συνιστά τομή σε σύγκριση με το παρελθόν και την παλαιά στερεοτυπική κουλτούρα μιας χώρας φτωχής και εκτός ευρωπαϊκού mainstream. Καθίσταται δε ακόμη πιο ενδιαφέρουσα διότι διατυπώνεται σε μια περίοδο "τραυματική" για την ελληνική ταυτότητα. Η καταγραφή αυτή χρήζει, επίσης, ερμηνείας, η οποία υπερβαίνει φυσικά τους στόχους της παρούσης έρευνας.

II ΙΣΧΥΡΟΣ ΑΛΛΑ ΕΞΑΣΘΕΝΗΜΕΝΟΣ ΦΙΛΟΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΣ, ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΑΝΤΙΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΥ

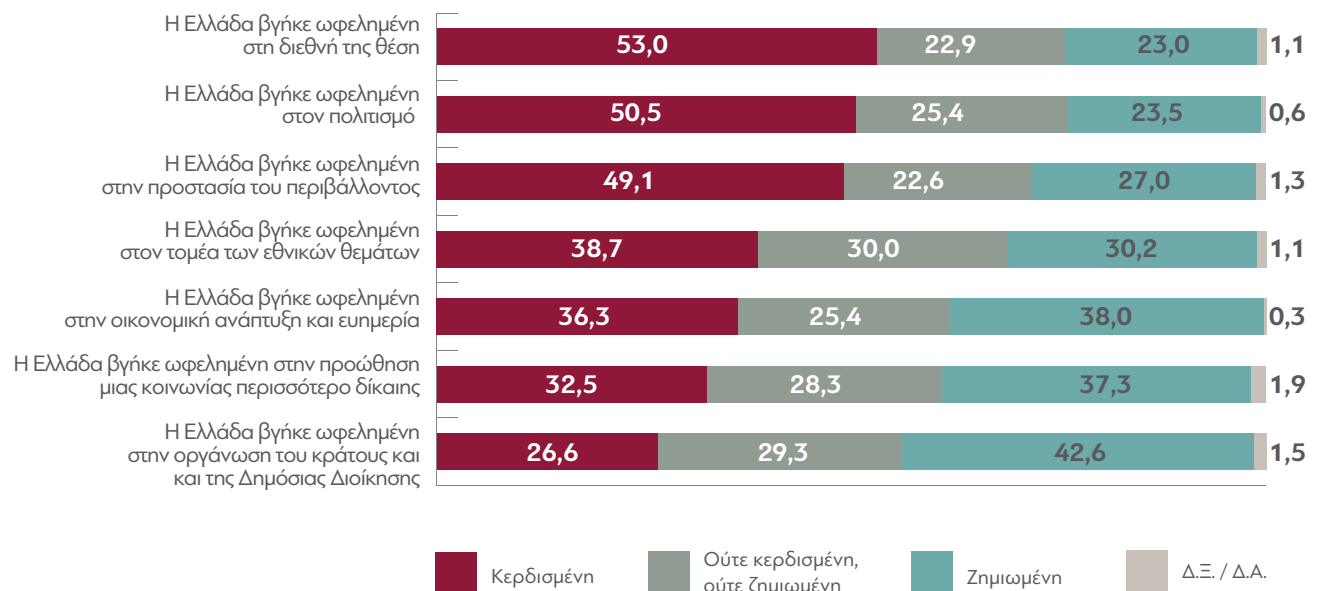
Γενική τάση

Ο συνολικός απολογισμός της συμμετοχής της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι ιδιαίτερα θετικός (69%) έναντι μιας σημαντικής μειοψηφίας (30,6%) που αποτιμά αρνητικά την ευρωπαϊκή πορεία της χώρας. Στο παρελθόν (δεκαετίες του 1990 και 2000) η συνολική θετική αποτίμηση κινούνταν σε ένα ανάλογο επίπεδο² αλλά η αρνητική σε ένα επίπεδο συστηματικά κατώτερο του 30% (κατά κανόνα: μεταξύ 22% και 28%). Επίσης, το κέντρο βάρους της αντίληψης ωφέλειας ή ζημίας κατά τομέα πολιτικής (πόσο ωφελήθηκε ή ζημιώθηκε η Ελλάδα από την συμμετοχή της στην ευρωπαϊκή ενοποίηση) μετακινείται - παρότι το ισοζύγιο εξακολουθεί να αντιμετωπίζεται ως θετικό - σε μια κατεύθυνση περισσότερο αρνητική από ό,τι στο παρελθόν³.

2. Τα ποσοστά θετικής γνώμης που καταγράφονται στο Ευρωβαρόμετρο μετά το 1994 κυμαίνονται από 65% έως 80%.

3. Σε έρευνα της Κάπα Research με αντίστοιχα ερωτήματα του 2001 η αίσθηση ωφέλειας κατά τομέα είναι σαφώς ισχυρότερη από αυτήν που αναδεικνύει η παρούσα έρευνα, και η αντίληψη βλάβης μεγαλύτερη (παραδείγματα: η Ελλάδα "βγήκε ζημιωμένη" στην διεθνή της θέση και επιρροή σύμφωνα με 14,3% του πληθυσμού το 2001 και 23% το 2015, στα εθνικά θέματα σύμφωνα με 20% του πληθυσμού το 2001 και 30,2% το 2015, στην οικονομική ανάπτυξη και ευημερία σύμφωνα με 16,8% το 2001 και 38% το 2015).

Γράφημα 1: Σε ποιους τομείς η Ελλάδα βγαίνει έως σήμερα κερδισμένη ή ζημιωμένη από τη συμμετοχή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση

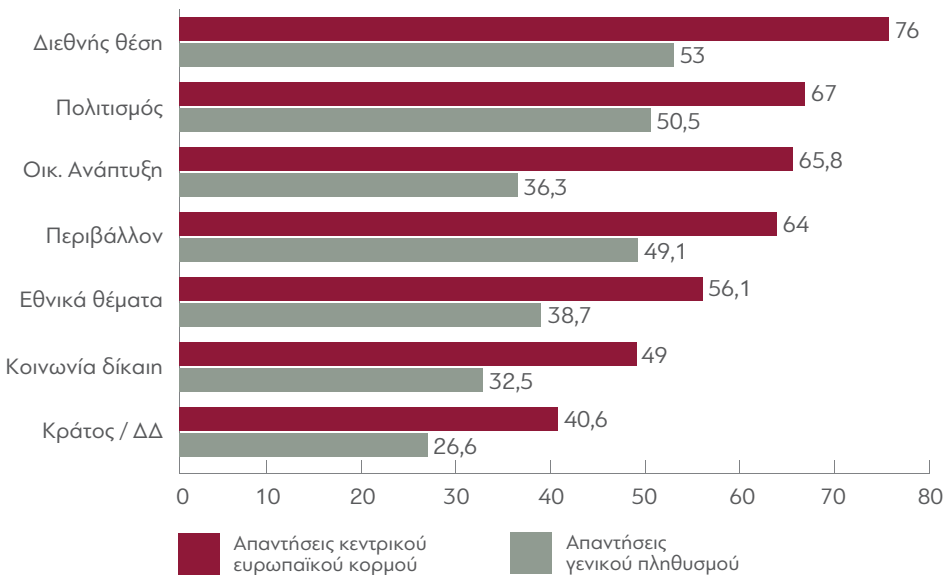
Η συνολικά θετική αποτίμηση της συμμετοχής της χώρας στην Ε.Ε. παραμένει κυρίαρχη, αλλά οι ρωγμές στην στήριξη της ευρωπαϊκής πορείας της Ελλάδας είναι πλέον ορατές και, όπως θα δειχθεί παρακάτω, σημαντικές. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι άνδρες, οι μεγαλύτερες ηλικίες (55-64 και, κυρίως, 65+), οι πιο μορφωμένες ομάδες του πληθυσμού, οι εύπορες τάξεις και οι επιχειρηματίες είναι οι ομάδες και κατηγορίες που εκφράζουν τα πιο υψηλά ποσοστά θετικής γνώμης και αντίληψης ωφέλειας από την συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εικόνα σε μεγάλο βαθμό συμβατή με ανάλογες τάσεις στην πλειοψηφία των χωρών της Ε.Ε.

1. Ο κεντρικός φιλοευρωπαϊκός κορμός: συνεκτικός και πραγματιστικός

Από το σύνολο των απαντήσεων κρίνουμε ότι οι διατυπώνοντες σαφή θετική γνώμη (αποκλείονται οι απαντώντες "Μάλλον θετική") στην ερώτηση που αφορά την συνολική αποτίμηση της συμμετοχής της χώρας στην Ε.Ε. (ερώτηση αριθμός 1) συγκροτούν τον κύριο -τον θεμελιακό κεντρικό- κορμό στήριξης του ευρωπαϊκού εγχειρήματος της Ελλάδας. Η υπόθεση αυτή, υπό το φως των επεξεργασιών που ακολούθησαν, αποδείχτηκε σωστή.

Θεωρούμε, συνεπώς, ότι ο κεντρικός κορμός έκφρασης και στήριξης του ευρωπαϊσμού στην Ελλάδα αντιπροσωπεύει περίπου το 40% του πληθυσμού. Ο κεντρικός κορμός λειτουργεί στην ουσία ως ο "κεντρικός πυλώνας" του ευρωπαϊσμού: είναι, αφενός, στενότερος από το τμήμα του πληθυσμού που παρέχει μια ευρεία (αλλά διάχυτη και έντονα αντιφατική) στήριξη της ευρωπαϊκής προοπτικής της χώρας, είναι, αφετέρου, ευρύτερος από αυτό που ονομάζουμε "σκληρό πυρήνα του ευρωπαϊσμού" (βλ. παρακάτω). Στο Γράφημα 2 αποτυπώνονται οι απόψεις του κεντρικού πυλώνα, συγκρινόμενες με τις αντίστοιχες του γενικού πληθυσμού, σε ό,τι αφορά την συμμετοχή της Ελλάδας στην Ε.Ε..

Γράφημα 2: Κεντρικός ευρωπαϊκός κορμός: Αποτίμηση της συμμετοχής στην Ε.Ε.

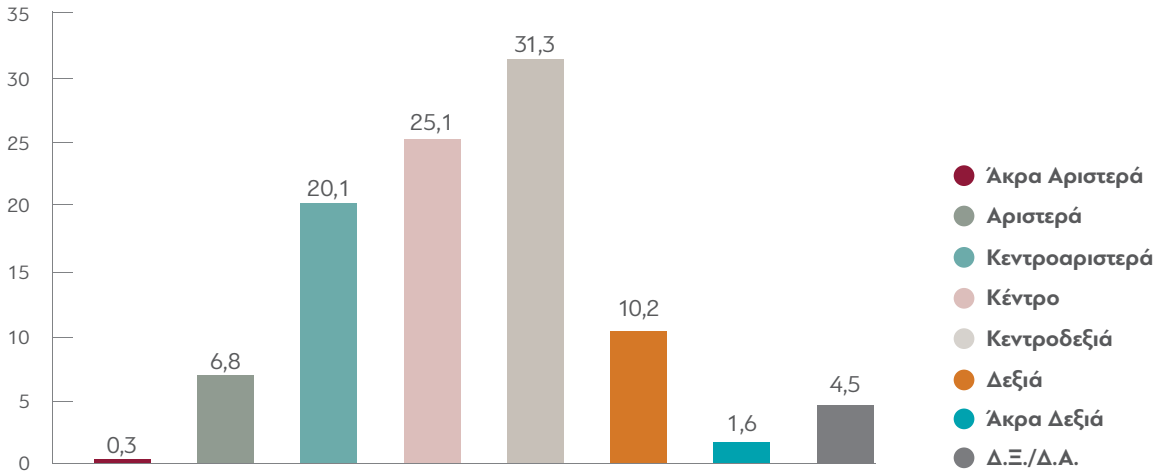

Είναι εμφανές ότι σε όλους τους επιμέρους τομείς πολιτικής η ομάδα του κεντρικού κορμού διατυπώνει μια εκτίμηση ωφέλειας (σε ότι αφορά την συμμετοχή της Ελλάδας στην Ε.Ε.), που είναι συστηματικά - και σημαντικά- υψηλότερη από εκείνη του συνόλου πληθυσμού. Επίσης, η εν λόγω ομάδα θεωρεί - διαφοροποιούμενη από την αρνητική αποτίμηση του γενικού πληθυσμού- ότι η Ελλάδα βγήκε περισσότερο κερδισμένη από ότι η Ε.Ε. από την συμμετοχή της στην Ευρώπη (η Ελλάδα περισσότερο ωφελημένη: 57% έναντι του εξαιρετικά μειοψηφικού 32,5% για τον συνολικό πληθυσμό).

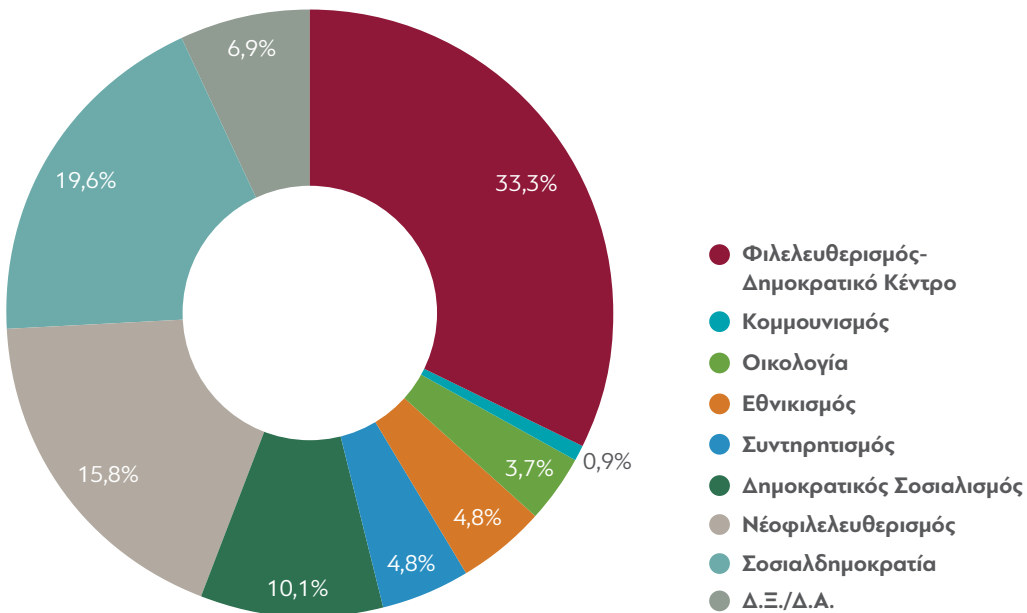
Αξίζει να προσθέσουμε (τα στοιχεία δεν περιλαμβάνονται στο Γράφημα 2), ότι η ως άνω ομάδα τάσσεται υπέρ της παραμονής στο ευρώ σε ποσοστό 93,9% (έναντι 73,9 για το σύνολο των Ελλήνων) και εκτιμά, σε ποσοστό 67,8% (έναντι μόλις 42,5% για το σύνολο του δείγματος), ότι "κατά τη διάρκεια της πρόσφατης κρίσης χρέους οι χώρες της Ε.Ε. βοήθησαν πραγματικά την Ελλάδα". Συγχρόνως, και αυτό δεν συνιστά έκπληξη, το φιλοευρωπαϊκό αυτό τμήμα του πληθυσμού είναι πολύ πιο ευνοϊκό προς την παγκοσμιοποίηση ("η παγκοσμιοποίηση είναι μια ευκαιρία για την Ελλάδα") από όσο ο μέσος όρος του δείγματος (52,4% έναντι 36,5%).

Τα ενδεικτικά αυτά δεδομένα υποδεικνύουν τη σχετική συνοχή ευρωπαϊκών προτιμήσεων αυτού του τμήματος του πληθυσμού. Πολιτικά και ιδεολογικά, ο κεντρικός κορμός του ελληνικού ευρωπαϊσμού τοποθετείται στην μεγάλη του πλειοψηφία στις ενδιάμεσες θέσεις (κεντροδεξιά, κέντρο, κεντροαριστερά) του άξονα Αριστερά - Δεξιά (βλ. Γράφημα 3). Επίσης, σε ό,τι αφορά τον ιδεολογικό αυτοπροσδιορισμό του, οι αυτοχαρακτηριζόμενοι ως Φιλελεύθεροι - Δημοκρατικό Κέντρο (33,3%), ως Σοσιαλδημοκράτες (19,6%), ως Νεοφιλελεύθεροι (15,8%), και ως Δημοκράτες Σοσιαλιστές (10,1%) αποτελούν την συντριπτική πλειοψηφία του κεντρικού κορμού του ελληνικού ευρωπαϊκού ρεύματος (Γράφημα 4). Η σύνθεση, συνεπώς, του κεντρικού πυλώνα του ελληνικού ευρωπαϊσμού κυριαρχείται από τις ενδιάμεσες τοποθετήσεις στον άξονα Αριστερά - Δεξιά και από ιδεολογικές ταυτότητες που τείνουν προς την μετριοπάθεια και τον πολιτικό πραγματισμό. Ωστόσο, πιο ισχυρές και λιγότερο "κεντρώες" πολιτικές ταυτότητες, όπως οι Νεοφιλελεύθεροι και οι Δημοκράτες Σοσιαλιστές, ανήκουν στον κεντρικό ευρωπαϊκό κορμό με σημαντικά ποσοστά, γεγονός που υποδεικνύει την σύνθετη και πολυσυλλεκτική υφή του πυλώνα που υποστηρίζει την ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας.

Γράφημα 3: Κεντρικός Ευρωπαϊκός Κορμός: Τοποθέτηση στον άξονα Αριστερά-Δεξιά

Γράφημα 4: Ο ιδεολογικός αυτοπροσδιορισμός του κεντρικού ευρωπαϊκού κορμού

Δεν θα κατανοηθεί, εν τούτοις, ο ευρωπαϊσμός αυτής της ομάδας χωρίς τον ρεαλισμό που την διακρίνει. Ο ρομαντικός ευρωπαϊσμός δεν είναι το κύριο χαρακτηριστικό της. Εάν μόνον το 2,2% του κεντρικού ευρωπαϊκού κορμού (έναντι 17,2% του γενικού πληθυσμού) θεωρεί ότι η Ε.Ε. έχει δομές και εκφράζει συμφέροντα που δεν εξυπηρετούν την Ελλάδα, ταυτόχρονα μόλις 33,5% (έναντι 17,8% για το σύνολο του δείγματος) επιλέγει την απάντηση "η Ε.Ε. αποτελεί πρόοδο και είναι αναγκαία η παραμονή της Ελλάδας σε αυτήν". Επίσης, μόνο 34,9% της ομάδας (έναντι 21,3% για τον γενικό πληθυσμό) επιθυμεί "να παραχωρήσουμε ένα επιπλέον τμήμα της εθνικής μας κυριαρχίας στην Ε.Ε. στην προοπτική μιας Ευρώπης πολιτικά ενωμένης" και 47,2% (68,4% για το σύνολο του πληθυσμού) εκτιμά ότι "κατά τη διάρκεια της πρόσφατης κρίσης, οι χώρες της ευρωζώνης επεχείρησαν να καθυποτάξουν την Ελλάδα".

Πολλοί αριθμοί συγκλίνουν στην ίδια κατεύθυνση. Ας αναφερθούμε ωστόσο στο βασικό: η Ευρώπη, γι' αυτό το σημαντικό πολιτικά τμήμα του πληθυσμού, είναι μια ξεκάθαρη και στέρεη επιλογή, όχι όμως ένα σχέδιο κοινωνίας το οποίο υιοθετεί ανεπιφύλακτα και με ενθουσιασμό. Ο φιλοευρωπαϊσμός του κεντρικού ευρωπαϊκού κορμού της ελληνικής κοινωνίας είναι "ρεαλιστικός".

2. Δύο σκληροί πυρήνες: ο πυρήνας του ευρωπαϊσμού και ο αναδυόμενος πυρήνας του αντι-ευρωπαϊσμού

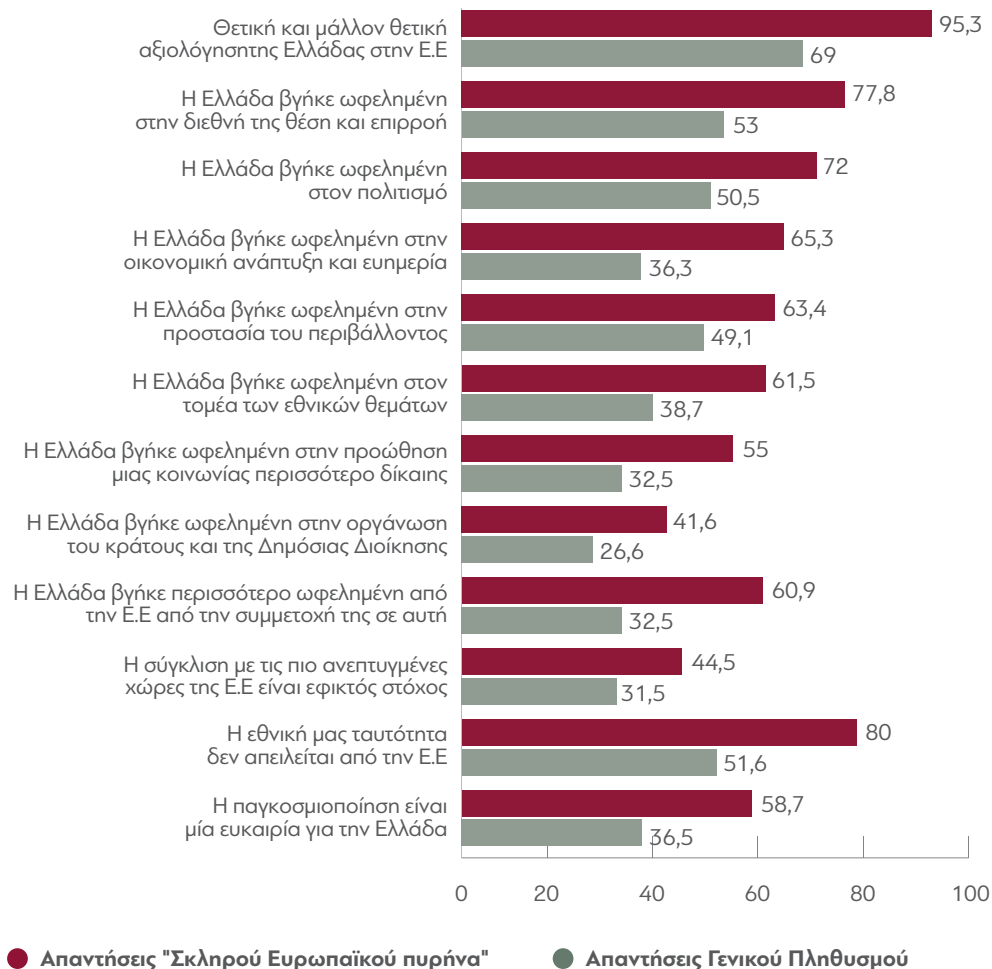
2.1. Ο “σκληρός” πυρήνας του ευρωπαϊκού ρεύματος

Εάν ο βασικός κορμός στήριξης της ευρωπαϊκής πορείας της Ελλάδας αντιπροσωπεύει περίπου το 40% του πληθυσμού, ο πιο σκληρός πυρήνας του ευρωπαϊσμού κινείται σε μια τάξη μεγέθους μεταξύ 17% και 20%⁴.

Οι πολίτες αυτοί αξιολογούν θετικά την συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και πιστεύουν ότι η Ελλάδα βγήκε ωφελημένη σε ποσοστά πολύ μεγαλύτερα του μέσου όρου (βλ. Γράφημα 5). Ο φιλοευρωπαϊσμός της ομάδας αυτής είναι (σχεδόν) συστηματικά μεγαλύτερος από εκείνον του κεντρικού ευρωπαϊκού κορμού. Ενδεικτικά, θεωρούν ότι η Ελλάδα βγήκε περισσότερο κερδισμένη από ότι η Ε.Ε. από την συμμετοχή της στην Ευρώπη σε ποσοστό 60,9% (32,5% για το σύνολο του πληθυσμού, 57% για τον κεντρικό ευρωπαϊκό κορμό) και, σε ποσοστό 44,5% (31,5% για τον σύνολο πληθυσμό, 41,5% για τον κεντρικό ευρωπαϊκό κορμό) ότι η σύγκλιση με τις πιο ανεπτυγμένες χώρες της ευρωζώνης είναι εφικτός στόχος. Επίσης, πιστεύουν, σε ένα ποσοστό εντυπωσιακά υψηλό (80% έναντι 51,6% για το σύνολο του δείγματος και 73% για τον κεντρικό ευρωπαϊκό κορμό), ότι η εθνική μας ταυτότητα δεν απειλείται από την Ε.Ε. και αντιμετωπίζουν την παγκοσμιοποίηση ως “ευκαιρία για την Ελλάδα” σε ποσοστό 58,7% (μέσος όρος του δείγματος: 36,5%, μέσος όρος κεντρικού ευρωπαϊκού πυλώνα: 52,4%). Είναι αξιοσημείωτο ότι στο ερώτημα αν “αντί της συμμετοχής στην ευρωζώνη, τα συμφέροντα της Ελλάδας διασφαλίζονται περισσότερο με μια προνομιακή σχέση με κάποια άλλη χώρα”, 71,1% της ομάδας διαφωνεί (το αντίστοιχο ποσοστό για το σύνολο του δείγματος είναι 47,4 και 61% για την ομάδα του ευρωπαϊκού πυλώνα).

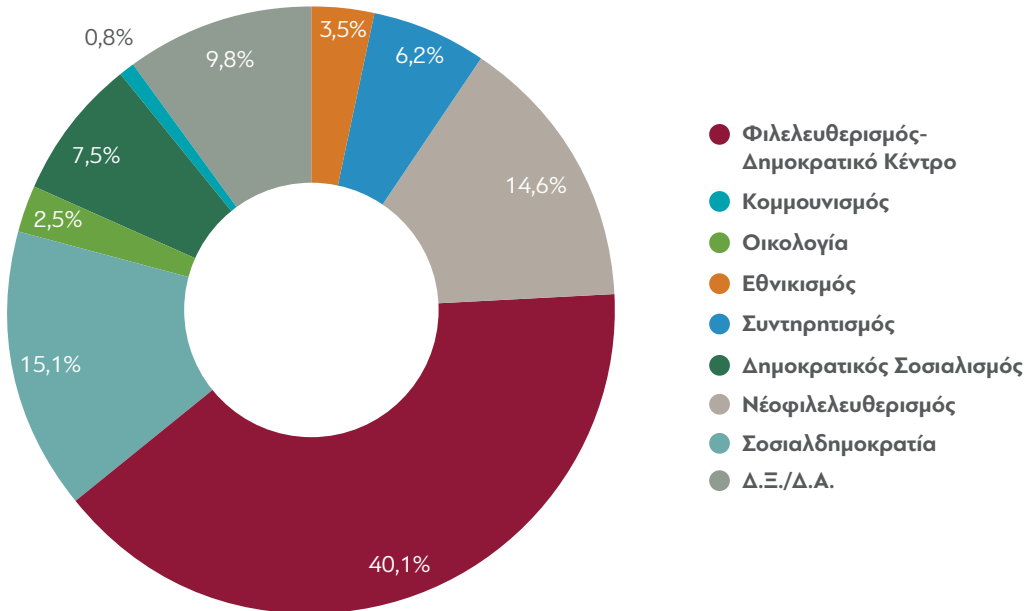
4. Θεωρήσαμε ως βάση για τον υπολογισμό τους πολίτες που επέλεξαν, μεταξύ των τεσσάρων επιλογών της σύνθετης ερώτησης 9, την απάντηση “Η ΕΕ αποτελεί πρόοδο και είναι αναγκαία η παραμονή της Ελλάδας σε αυτήν”. 17,8% των ερωτώμενων επέλεξε την ως άνω απάντηση.

Γράφημα 5: Σύγκριση απαντήσεων σκληρού πυρήνα ευρωπαίων με απαντήσεις γενικού πληθυσμού

Το ιδεολογικό κέντρο βάρους του πιο στενού αυτού πυρήνα εστιάζεται, συγκρινόμενο με την ομάδα του κεντρικού ευρωπαϊκού κορμού, περισσότερο στο κέντρο του ιδεολογικού φάσματος αλλά συμμετέχει σε αυτό και ένα σημαντικό ποσοστό πολιτών που αυτοπροσδιορίζονται είτε ως σοσιαλδημοκράτες είτε ως νεοφιλελεύθεροι (Γράφημα 6).

Γράφημα 6: “Σκληρός” Ευρωπαϊκός πυρήνας: ιδεολογική ταυτότητα

Ωστόσο, και αυτή η -κατά τεκμήριο πιο φιλοευρωπαϊκή- ομάδα της ελληνικής κοινής γνώμης έχει μια προσέγγιση ρεαλιστική της παρούσας φάσης της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Μόνον 40,1% (συγκριτικά: 34,9% για την ομάδα του ευρωπαϊκού κορμού, 21,3% για τον γενικό πληθυσμό) επιθυμεί "να παραχωρήσουμε ένα επιπλέον τμήμα της εθνικής μας κυριαρχίας στην Ε.Ε. στην προοπτική μιας Ευρώπης πολιτικά ενωμένης". Είναι χαρακτηριστικό ότι το 38,8% (έναντι 47,2% για την ομάδα του κεντρικού ευρωπαϊκού κορμού και 68,4% για το σύνολο του πληθυσμού) εκτιμά ότι "κατά τη διάρκεια της πρόσφατης κρίσης, χώρες της ευρωζώνης επεχείρησαν να καθυποτάξουν την Ελλάδα". Είναι ενδεικτικό, επίσης, ότι η άποψη "η Ε.Ε. εξελίσσεται σε μια ένωση κρατών υπό την κυριαρχία της Γερμανίας" υποστηρίζεται πλειοψηφικά (66,1%), όπως ακριβώς συμβαίνει και με την ομάδα του ευρωπαϊκού κορμού (74%) και τον γενικό πληθυσμό (84,8%). (Πίνακας 2)

Πίνακας 2: Ευρωρεαλισμός: Στάσεις απέναντι στην Ε.Ε (%)

	Ευρωπαϊκός Κορμός	Ευρωπαϊκός Πυρήνας	Συνολικός πληθυσμός
Υπέρ της παραχώρησης εθνικής κυριαρχίας	34,9	40,1	21,2
Η Ε.Ε. επιχειρεί να καθυποτάξει την Ελλάδα	47,2	38,8	68,4
Η Ε.Ε. εξελίσσεται σε μία Ένωση υπό την κυριαρχία της Γερμανίας	74	66,1	84,8
Να παραμείνουμε στην Ε.Ε. για να μην απομονωθούμε	38,5	---	32,9

Συμπερασματικά, εάν ο βασικός πυλώνας στήριξης της ευρωπαϊκής πορείας της Ελλάδας αποτελεί περίπου το 40% του συνολικού πληθυσμού, ο σκληρός πυρήνας, εντός της ευρύτερης αυτής ομάδωσης, αντιπροσωπεύει λιγότερο από 20% του συνολικού πληθυσμού. Ωστόσο, αυτό το πιο φιλοευρωπαϊκό τμήμα του φιλοευρωπαϊσμού δεν είναι ποιοτικά διαφορετικό από τον ευρύτερο ευρωπαϊκό κορμό. Η διαφορά που εκπροσωπεί είναι *διαφορά βαθμού, όχι ποιότητας*. Η διαφοροποίηση, παρότι σημαντική, δεν είναι καθοριστική. Η Ευρώπη, για αυτό το τμήμα του πληθυσμού, είναι μια πιο αποφασιστική και λιγότερο αμφιλεγόμενη πολιτική επιλογή. Δεν είναι εν τούτοις μια επιλογή φεντεραλιστική, με την εξαίρεση μιας σημαντικής μειοψηφίας της τάξης του 40% (στο εσωτερικό του 17,8%), που υιοθετεί την προοπτική εμβάθυνσης και περαιτέρω ολοκλήρωσης της Ε.Ε. Ο ευρωρεαλισμός επιθέτει καθοριστικά την σφραγίδα του και στο εσωτερικό της πιο στενής αυτής φιλοευρωπαϊκής ομάδας.

2.2. Ο “σκληρός” πυρήνας του ευρωσκεπτικισμού

Εάν ο πιο στενός πυρήνας του ευρωπαϊσμού κινείται σε μια τάξη μεγέθους μεταξύ 17% και 20%, αντίστοιχο είναι το μέγεθος του σκληρού πυρήνα του ευρωσκεπτικισμού⁵. Ωστόσο, ο πυρήνας αυτός εμφανίζεται να είναι πιο συνεκτικός στις ευρωσκεπτικιστικές του προτιμήσεις συγκρινόμενος με εκείνον του ευρωπαϊσμού.

Τα δεδομένα του Πίνακα 3 είναι εξαιρετικά εύγλωττα.

5. Θεωρήσαμε ως βάση για τον υπολογισμό τους πολίτες που επέλεξαν, μεταξύ των τεσσάρων επιλογών της σύνθετης ερώτησης 9, την απάντηση “Η Ε.Ε. έχει δομές και εκφράζει συμφέροντα που δεν εξυπηρετούν την Ελλάδα. Πρέπει να φύγουμε από αυτήν”. 17,2% των ερωτώμενων επέλεξε την ως άνω απάντηση. Το ποσοστό αυτό εμφανίζεται αυξημένο στην έρευνα του Νοεμβρίου.

Πίνακας 3: Απόψεις για την Ευρώπη και την εικόνα της Ελλάδας

	Ευρωπαϊκός Πυρήνας (%)	Πυρήνας ευρωσκεπτικιστών (%)	Διαφορά Ποσοστιαίες μονάδες
Συνολική θετική αποτίμηση της συμμετοχής στην Ε.Ε.	95,3	16,7	+ 78,6
Η Ελλάδα ωφελήθηκε ως προς την διεθνή της θέση	77,8	17,1	+ 60,7
Η Ελλάδα ωφελήθηκε στον πολιτισμό της	72	23,4	+48,6
Η Ελλάδα ωφελήθηκε στην ανάπτυξη	65,3	4,3	+61
Η Ελλάδα ωφελήθηκε ως προς το περιβάλλον	63,4	23,3	+40,1
Η Ελλάδα ωφελήθηκε στα εθνικά της θέματα	61,5	14,3	+47,2
Η Ελλάδα ωφελήθηκε στην προώθηση μιας δίκαιης κοινωνίας	55	9,1	+45,9
Η Ελλάδα ωφελήθηκε στην οργάνωση του κράτους	41,6	8,5	+33,1
Η Ελλάδα βγήκε πιο ωφελημένη από την ΕΕ από την συμμετοχή της σε αυτή	60,9	3,8	+ 57,1
Είναι εφικτή η σύγκλιση Ελλάδας και ευρωπαϊκών χωρών	44,5	14,4	+ 30,1
Ε.Ε. βοήθησε την Ελλάδα στην διάρκεια της κρίσης	75,4	11,1	+ 64,3
Ε.Ε. καθυπέταξε Ελλάδα	38,8	93,4	- 54,6
Επιστροφή στη δραχμή	1	77	- 76
Περατέρω παραχώρηση κυριαρχίας στην Ε.Ε.	40,1	4,4	+ 35,7
Συμμαχία με Ρωσία	12,9	58,1	- 45,2
Η παγκοσμιοποίηση είναι ευκαιρία για την Ελλάδα	58,7	7,2	+ 51,5
Η κρίση οφείλεται στους ξένους	1,8	25,2	- 23,4
Η εθνική μας ταυτότητα απειλείται	17,4	78,2	- 60,8
Αισθάνομαι μόνο Έλληνας και όχι Ευρωπαίος	18,4	59,7	- 41,3
Η Ελλάδα έχει κάτι σημαντικό να προσφέρει στην Ε.Ε	65	69,7	- 4,7
Έλληνες ξεχωρίζουν για πολιτισμό	68,9	72,5	- 3,6
Ελλάδα είναι μοντέρνα χώρα	68,2	72,4	- 4,2

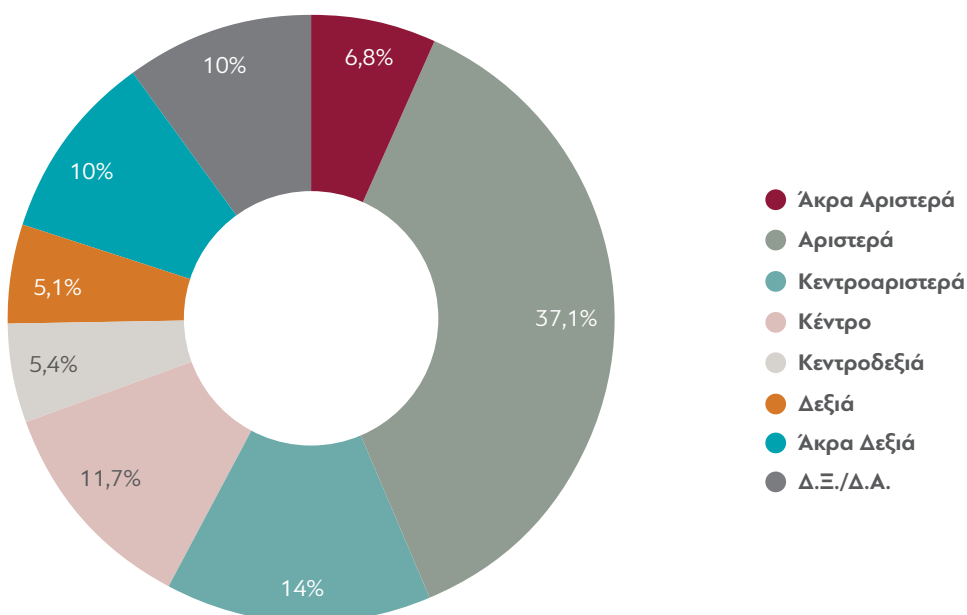
Η πολιτική - ιδεολογική σύνθεση του πυρήνα του σκληρού ευρωσκεπτικισμού είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα. Στο εσωτερικό του υπερεκπροσωπούνται η Αριστερά (37%), η Ακρα Δεξιά (10%)

και η Άκρα Αριστερά (7%) αλλά έχουν αξιοσημείωτη, αν και έντονα μειοψηφική, παρουσία η Κεντροαριστερά (14%) και το Κέντρο (12%) (Γράφημα 7). Κατά ειρωνικό τρόπο, όλα τα ανωτέρω δεν εμποδίζουν καθόλου τους οπαδούς του προχωρημένου ευρωπαϊσμού και εκείνους του σκληρού ευρωσκεπτικισμού να συγκλίνουν θεαματικά στην άποψη που υπογραμμίζει το πόσο ξεχωριστή χώρα είναι η Ελλάδα (Πίνακας 3). Η υψηλή αντίληψη του έθνους προσεγγίζει αντίπαλα ιδεολογικά ρεύματα.

Συμπερασματικά, η ευρωπαϊκή πορεία της χώρας και η ίδια η Ε.Ε. απορρίπτονται - με συστηματικότητα που εκπλήσσει - από αυτό το 17,2% του ελληνικού πληθυσμού. Η απόρριψη είναι κρυστάλλινη, αποφασιστική και, προπάντων, συνεκτική -διότι εκφράζεται κατά επαναλαμβανόμενο και σωρευτικό τρόπο μέσω ενός μεγάλου αριθμού αλληλοσυμπληρούμενων ευρημάτων (συστοιχία απαντήσεων). Η απόρριψη αφορά όλους τους τομείς της σχέσης της Ελλάδας με την Ε.Ε.. Είναι μεγαλύτερη στους τομείς της οικονομικής ευημερίας και κοινωνικής δικαιοσύνης, αλλά αγγίζει, σε ελαφρώς μικρότερο εύρος, όλα ανεξαιρέτως τα πεδία δημόσιας πολιτικής. Η απόρριψη είναι, επιπλέον, πολιτισμική: η Ε.Ε. απειλεί την εθνική μας ταυτότητα, επιφέρει βλάβη στον πολιτισμό μας (παιδεία, τέχνες κλπ.) ενώ, ταυτόχρονα, επωφελείται από τον δικό μας πολιτισμό, την παιδεία μας, τον τρόπο ζωής μας. Πιο γενικά, στα θέματα που συνδέονται με την εθνική ταυτότητα, τον πολιτισμό, την παγκοσμιοποίηση, καθώς και με την κοινωνική δικαιοσύνη, η ιδιαιτερότητα της ομάδας αυτής είναι εξόχως διακριτή. Για τον σκληρό πυρήνα του ευρωσκεπτικισμού το ανισοζύγιο ανταλλαγών μεταξύ Ελλάδας και Ε.Ε. είναι βαρύ και δεν εμπεριέχει ισορροπία: η Ευρώπη επωφελείται, η Ελλάδα υφίσταται υψηλό κόστος.

Γράφημα 7: Στενός ευρωσκεπτικιστικός πυρήνας: τοποθέτηση στον άξονα Αριστερά-Δεξιά

Σύνοψη

1. Στις δεκαετίες του 1990 και, εν μέρει, του 2000 ο ευρωπαϊσμός ήταν στην Ελλάδα παντοδύναμος. Αυτή η εικόνα ανήκει στο παρελθόν. Το σημείο της νέας ισορροπίας τοποθετείται ποσοτικά σε ένα κατώτερο επίπεδο στήριξης της ευρωπαϊκής προοπτικής και ποιοτικά στην μετακίνηση από τον πανίσχυρο αλλά σε σημαντικό βαθμό “εργαλειακό” ευρωπαϊσμό του παρελθόντος σε έναν κριτικό πραγματιστικό ευρωπαϊσμό με ισχυρά “αμυντικά” χαρακτηριστικά (κάτι σαν “εκτός ευρώ, εκτός Ε.Ε. θα είναι χειρότερα”). Ειδικότερα, ο φιλοευρωπαϊσμός και του σκληρού πυρήνα και του ευρύτερου κορμού του ελληνικού ευρωπαϊσμού είναι στέρεος και βαθύς, έχει όμως απωλέσει την φεντεραλιστική του δυναμική. Η κυριαρχία του “ευρωρεαλισμού” στην καρδιά του ευρωπαϊκού ελληνικού ρεύματος αποτελεί καταγραφή μείζονος στρατηγικής σημασίας.

2. Ο βασικός πυλώνας στήριξης της ευρωπαϊκής πορείας της Ελλάδας αντιπροσωπεύει περίπου το 40% του πληθυσμού. Ο πυλώνας αυτός είναι σχετικά συνεκτικός στον ευρωπαϊκό προσανατολισμό του, αποδίδει μεγάλη έμφαση στα ωφέλη που αποκόμισε η Ελλάδα από την συμμετοχή της στην ευρωπαϊκή ενοποίηση, διακρίνεται από μικτές απόψεις σε ό,τι αφορά την φύση του ευρωπαϊκού εγχειρήματος (αναπόσπαστο στοιχείο του οποίου θεωρεί την ελληνική συμμετοχή σε αυτό) αλλά δεν συμμετέχει, παρά μόνο μειοψηφικά, στο “ευρωπαϊκό όνειρο”.

3. Η διαμόρφωση ενός σημαντικού και ιδιαίτερα συνεκτικού πυρήνα “σκληρού” ευρωσκεπτικισμού (που κυμαίνεται γύρω στο 17-20% του σύνολου πληθυσμού σύμφωνα με την έρευνα του Απριλίου, αλλά φαίνεται να έχει διευρυνθεί σύμφωνα με την έρευνα του Νοεμβρίου 2015) είναι ένα νέο δεδομένο της ελληνικής πολιτικής ζωής και αξιολογείται ως ένα από τα πιο σημαντικά ευρήματα της παρούσας έρευνας.

III ΜΕΤΑΞΥ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ: ΜΙΚΤΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΜΕ ΗΠΙΑ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ

Γενική Τάση

Στο οικονομικό πεδίο η έρευνα της διαΝΕΟσις επιβεβαιώνει τη σταθερή -τουλάχιστον από την δεκαετία του 1990- αποδυνάμωση των κρατικιστικών ιδεών και την ενίσχυση προτύπων και αξιών πιο κοντινών στο νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα. Βέβαια, η αποδυνάμωση αυτή ποτέ δεν είχε προσλάβει “κατακλυσμιαία” χαρακτηριστικά, υπήρξε πάντα μετρίου μεγέθους και εντασσόταν στο εσωτερικό μιας ισορροπημένης οικονομικής κουλτούρας, η οποία συνδύαζε αξιακές προτεραιότητες νεοφιλελεύθερης προέλευσης με προτεραιότητες περισσότερο “σοσιαλδημοκρατικές” ή κρατικιστικές. Η μικτή αυτή οικονομική κουλτούρα έκλινε περισσότερο προς τον οικονομικό φιλελευθερισμό χωρίς όμως να εμπεριέχει δυναμική κυριαρχίας ή ηγεμονία του τελευταίου.

Το γεγονός ότι 68,9% των ερωτώμενων θεωρεί σήμερα ότι η μεγάλη οικονομική κρίση οφείλεται στο ελληνικό σύστημα και τις αδυναμίες του και μόλις 10,2% επιρρίπτει τις ευθύνες στους ξένους, αξιολογείται ως θεμελιακή καταγραφή. Αυτή η αφετηριακή απόφαση, αριθμητικά πανίσχυρη, θέτει το πλαίσιο κατανόησης της κρίσης σε μια βάση περισσότερο συνεκτική με το φιλελεύθερο οικονομικό αφήγημα, όπως αυτό αποτυπώνεται πολιτικά μέσα από τον λόγο των πολιτικών δυνάμεων, εθνικών και ευρωπαϊκών, που έχουν διαχειριστεί την ελληνική οικονομική κρίση.

Σχετικά με το ρόλο του κράτους, το 53,8% του δείγματος θεωρεί ότι αυτό επεμβαίνει υπερβολικά στην οικονομία έναντι του 42,4% που πιστεύει το αντίθετο. Την πλειοψηφική αυτή αντίληψη υιοθετεί και ένα αξιοσημείωτο, αν και μειοψηφικό, ποσοστό των εκλογέων του ΣΥΡΙΖΑ (42%, Ιανουάριος 2015). Επίσης, μια μεγάλη πλειοψηφία (67,2%) θεωρεί ότι η κατάργηση της μονιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων θα βελτιώσει την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών (56% των εκλογέων του ΣΥΡΙΖΑ), 86% τάσσεται υπέρ των ξένων επενδύσεων και, ειδικότερα, 71,5% αξιολογεί θετικά τις ξένες επενδύσεις σε στρατηγικούς τομείς της ελληνικής οικονομίας. Είναι άξιο μνείας ότι 58,4% του δείγματος διαφωνεί με την άποψη ότι “οι ξένες επενδύσεις καταπατούν την εθνική κυριαρχία” και

52,2% με εκείνη που υποστηρίζει ότι "οι ξένες επενδύσεις δεν σέβονται τα εργασιακά δικαιώματα".

Η πλειοψηφία του πληθυσμού (56,7%) αξιολογεί θετικά την έννοια των αποκρατικοποιήσεων και, επίσης, συμφωνεί (57,7%) με την λειτουργία μη κρατικών πανεπιστημίων. Επιπλέον, έννοιες στενά συνδεδεμένες με τον καπιταλισμό, όπως η "ανταγωνιστικότητα" (86,7%), "οι αγορές" (66,6%), η "οικονομία της αγοράς" (64,9%) συγκεντρώνουν πολύ υψηλότερα ποσοστά αποδοχής από τη βασική έννοια του "καπιταλισμού" (23,9%) που τις περικλείει.

Η σταθεροποίηση - σε σχετικά υψηλό επίπεδο αποδοχής - των φιλελεύθερων οικονομικών ιδεών δεν συνεπάγεται ipso facto την κυριαρχία ενός συστήματος αξιών φιλικού προς τον καπιταλισμό ή το νεοφιλελευθερισμό. Η ακραία δυσπιστία προς τις έννοιες του καπιταλισμού (θετικές γνώμες: 23,9%), του χρηματιστηρίου (θετικές γνώμες: 35%)⁶, των πολυεθνικών (θετικές γνώμες: 38,1%), είναι χαρακτηριστικές εκδηλώσεις της ανθεκτικότητας αντιλήψεων που προέρχονται από τον ιδεολογικό χώρο της Αριστεράς και της Κεντροαριστεράς. Στην ίδια κατεύθυνση συγκλίνουν η αρνητική γνώμη για την ιδιωτικοποίηση των οργανισμών και υπηρεσιών κοινής ωφέλειας (51,6% τάσσεται κατά, 45,6% υπέρ), η εμπιστοσύνη προς την δημόσια εκπαίδευση (58,5%) σε βάρος της ιδιωτικής (41,2%) αλλά και η προτίμηση ενός μοντέλου υψηλής φορολογίας και ισχυρού κράτους πρόνοιας για όλους (49,7% του δείγματος) έναντι ενός μοντέλου "χαμηλότερης φορολογίας και λιγότερης κρατικής μέριμνας" (39,2%)⁷. Είναι ενδεικτικό ότι το 57,5% του πληθυσμού θεωρεί ότι χρειάζεται η βελτίωση του κράτους με διατήρηση του μεγέθους που αυτό έχει σήμερα, το 36,4% πιστεύει στην ύπαρξη ενός μικρότερου και καλύτερα οργανωμένου κράτους και μόνον 5,6% επιθυμεί ένα καλύτερο και μεγαλύτερο κράτος.

6. Οι αρνητικές γνώμες για το χρηματιστήριο συνδέονται με το τραύμα της κατάρρευσης, παρά με κάποια σοσιαλδημοκρατική ή αριστερή ιδεολογία. Στον παρόντα χρόνο, εν τούτοις, αξιολογούνται χωρίς να λαμβάνεται υπόψη το αρχικό αίτιο γέννησής τους.

7. Στην έρευνα του Νοεμβρίου η τάση έχει αντιστραφεί και η προτίμηση υπέρ ενός καθεστώτος χαμηλής φορολογίας "έστω και αν υπάρχει λιγότερη κρατική μέριμνα" αγγίζει το 45,7% (βλ. ενότητα VI).

Αριστερά, Δεξιά, ευρωπαϊστές, ευρωσκεπτικιστές: η δομή διαμόρφωσης των οικονομικών προτιμήσεων

Η περαιτέρω διερεύνηση με κριτήριο την αυτοτοποθέτηση των ερωτώμενων στον άξονα Αριστερά - Δεξιά, μέσω δηλαδή της δημιουργίας δύο διακριτών, πολιτικά -ιδεολογικά οριζόμενων (όχι κομματικά), ομάδων επιτρέπει την εμβάθυνση των ανωτέρω. Η ομάδα "Αριστερά" περιλαμβάνει το σύνολο των αυτοτοποθετούμενων στις θέσεις *άκρα αριστερά + αριστερά + κεντροαριστερά* και η ομάδα "Δεξιά" το σύνολο των αυτοτοποθετούμενων στις θέσεις *κεντροδεξιά + δεξιά + άκρα δεξιά*. Δεν περιλαμβάνονται στις δύο ομάδες (και στην ανάλυση) οι ερωτώμενοι που αυτοτοποθετούνται στο Κέντρο.

Τα δεδομένα του γραφήματος 8 δεν επιτρέπουν ερμηνευτικό δισταγμό. Ο άξονας Αριστερά - Δεξιά συνδέεται συστηματικά με την διατύπωση διαφορετικών αντιλήψεων στα θέματα της οικονομίας. Η άποψη που υποστηρίζει ότι η διαίρεση Αριστεράς - Δεξιάς έχει χάσει την ισχύ της δεν επιβεβαιώνεται από τους αριθμούς.

Γράφημα 8: Αριστερά-Δεξιά και οικονομικές προτιμήσεις

Ωστόσο, με την σημαντική εξαίρεση του θέματος των ιδιωτικοποιήσεων των οργανισμών κοινής ωφέλειας (αλλά και, αν και σε μικρότερο βαθμό, τα συναφή θέματα των ξένων επενδύσεων σε στρατηγικούς τομείς της οικονομίας και τη θετική ή αρνητική γνώμη για τις αποκρατικοποιήσεις), η έρευνα δεν αναδεικνύει ένα βαθύ χάσμα συνδεδεμένο με την πολιτική-ιδεολογική αυτοτοποθέτηση των πολιτών. Στα οικονομικά θέματα δεν συγκροτούνται δύο αξιακά στρατόπεδα, ένα αριστερό και ένα δεξιό, που δεν επικοινωνούν ή που αντιπαρατίθενται μετωπικά. Στα οικονομικά θέματα, οι "αριστεροί" είναι διαφορετικοί από τους "δεξιούς". Υιοθετούν όμως, σε αξιοσημείωτα ποσοστά, αξιακές προτεραιότητες που προέρχονται από την οικονομική ιδεολογία της Δεξιάς. Συμμετρικά, οι δεξιοί είναι διαφορετικοί από τους αριστερούς. Υιοθετούν όμως, σε σημαντικό βαθμό, ιδεολογικά μοτίβα που προέρχονται από την Αριστερά. Το δίπολο Αριστερά - Δεξιά διαιρεί. Δεν παράγει όμως μια γενική, across the board, βαθιά διχαστική αποτύπωση των οικονομικών προτιμήσεων των ελλήνων πολιτών.

Εν προκειμένω, οι οικονομικές αξίες και προτιμήσεις της ομάδας που ονομάσαμε "πυρήνας των ευρωπαϊστών" και εκείνης που ονομάσαμε "πυρήνας των ευρωσκεπτικιστών" (βλ. παραπάνω) βρίσκονται σε μεγαλύτερη αντίθεση απ'όσο εκείνες της ομάδας "Αριστερά" και της ομάδας "Δεξιά". Τα δεδομένα του πίνακα 4 αποτυπώνουν γλαφυρά αυτή την τάση.

Πίνακας 4: Οικονομικές προτιμήσεις

Σκληρός Πυρήνας Ευρωπαϊσμού versus Σκληρός Πυρήνας Ευρωσκεπτικισμού

	Ευρ. Πυρήνας (%)	Πυρήνας ευρωσκεπτικιστών (%)	Διαφορά Ποσοστιαίες μονάδες ⁸
Το κράτος επεμβαίνει υπερβολικά στην οικονομία	68,2	40	28,2 (21,7)
Χρειαζόμαστε καλύτερο και μικρότερο κράτος	53,7	20,9	32,8 (19,5)
Υπέρ υψηλής φορολογίας και ισχυρού κράτους πρόνοιας	50,1	41,6	8,5 (10,2)
Υπέρ ιδιωτικοποιήσεων οργανισμών κοινής ωφέλειας	71,8	22,3	49,5 (34,1)
Υπέρ κατάργησης μονιμότητας δημοσίων υπαλλήλων	79	52,7	26,3 (19,4)
Υπέρ ξένων επενδύσεων σε στρατηγικούς τομείς	90,8	42	48,8 (27,7)
Θετική γνώμη για ανταγωνιστικότητα	94,1	72,8	21,3 (13,7)
Θετική εικόνα για αποκρατικοποιήσεις	78,2	28	50,2 (32,9)
Θετική εικόνα για οικονομία της αγοράς	80,4	46,1	34,3 (24,7)
Θετική εικόνα για αγορές	85,4	47,6	37,8 (21,9)
Θετική εικόνα για καπιταλισμό	42,2	8,5	33,7 (18,3)

8. Σε παρένθεση η διαφορά σε ποσοστιαίες μονάδες ανάμεσα στην ομάδα "Αριστερά" και την ομάδα "Δεξιά"

Η απόκλιση οικονομικών προτιμήσεων είναι συστηματικά μεγαλύτερη (μόνη εξαίρεση: η τοποθέτηση στην ερώτηση “υπέρ υψηλής φορολογίας και ισχυρού κράτους πρόνοιας”) στο εσωτερικό του δίπολου “σκληρός πυρήνας ευρωπαϊσμού - σκληρός πυρήνας ευρωσκεπτικισμού” συγκρινόμενη με την αντίστοιχη απόκλιση στο εσωτερικό του δίπολου “Αριστερά - Δεξιά”. Αρα, ο ευρωπαϊκός άξονας διαιρέσεων δομεί και στο οικονομικό πεδίο -πέραν του πεδίου “Ευρώπη”- τις απόψεις των ερωτώμενων. Εφόσον η διαίρεση Αριστεράς - Δεξιάς έχει ιστορικά συγκροτηθεί με επίκεντρο την οικονομία, το ότι μια άλλη διαιρετική τομή συσχετίζεται καλύτερα με την διαφοροποίηση οικονομικών τοποθετήσεων των πολιτών αποτελεί γεγονός μεγάλης σημασίας. Πρώτον, διότι επιβεβαιώνει ότι η διάκριση Δεξιάς - Αριστεράς έχει απολέσει τμήμα της δικαστικής της ενέργειας ακόμη και στο κατεχοχόν πεδίο, το οικονομικό, όπου θα αναμενόταν να είναι πιο ισχυρή, δεύτερον, διότι το δίπολο “σκληρός πυρήνας ευρωπαϊσμού - σκληρός πυρήνας ευρωσκεπτικισμού”, ακριβώς διότι φαίνεται να διευρύνει το δικό του πεδίο διαιρετικής ενέργειας πέραν του στενά ευρωπαϊκού, αποκτά ισχυρότερο ρόλο από ότι στο παρελθόν στην πολιτική και ιδεολογική αντιπαράθεση. Η πενταετής σύγκρουση μεταξύ μνημονιακών - αντιμνημονιακών δυνάμεων και αντιλήψεων έχει προφανέστατα επηρεάσει τα ανωτέρω.

Σύνοψη

1. Η επιβεβαίωση του προβαδίσματος του οικονομικού φιλελευθερισμού, στο πλαίσιο μιας ισορροπημένης οικονομικής κουλτούρας με πολλά σοσιαλδημοκρατικά στοιχεία, υπογραμμίζει την συνέχεια του αξιακού οικονομικού ιστού που συνέχει την ελληνική κοινωνία. Η μεγάλη οικονομική κρίση της περιόδου 2010-15 δεν ανέτρεψε τις τάσεις της προηγούμενης δεκαετίας και δεν οδήγησε σε μεγάλες αλλαγές είτε προς την μία (φιλελεύθερη) είτε προς την άλλη (σοσιαλδημοκρατική ή κρατικιστική) κατεύθυνση. Η ριζοσπαστικοποίηση των πολιτικών και κομματικών επιλογών των εκλογέων δεν συνοδεύτηκε από ριζοσπαστικοποίηση των οικονομικών προτιμήσεων. Πρόκειται για το μείζον εύρημα της παρούσας ενότητας της έρευνας.

2. Η ως άνω τάση έχει ακόμη μεγαλύτερη σημασία διότι η έρευνα έλαβε χώρα σε μια εποχή πλειοψηφικής απαξίωσης της «πολιτικής των μνημονίων» και σε μια συγκυρία (λίγους μήνες μετά την άνοδο της ριζοσπαστικής αριστεράς στην εξουσία) ιδιαίτερα ευνοϊκή για την ενισχυμένη καταγραφή ιδεών προερχόμενων από την αριστερή και κεντροαριστερή αξιακή παράδοση. Ο ΣΥΡΙΖΑ νίκησε πολιτικά και εκλογικά. Όχι όμως και ιδεολογικά. Αυτή η απόκλιση υπογραμμίζει την σχετική αυτονομία της πολιτικής σφαίρας αλλά και την σχετική σταθερότητα των ιδεολογικών αντιλήψεων των Ελλήνων πολιτών.

3. Η συνέχεια του οικονομικού αξιακού ιστού είναι αξιοσημείωτη σε επίπεδο συνολικού πληθυσμού. Αυτή είναι η μεγάλη εικόνα. Στο εσωτερικό, όμως, αυτής της βαριάς τάσης έχουν συντελεστεί αλλαγές, με μεγαλύτερη την ανάδυση του άξονα "Ευρώπη" ως σημαντικού στην επαναστοίχιση των οικονομικών προτιμήσεων. Προϊόν της περιόδου των μνημονίων, η αυξημένη σε σχέση με το παρελθόν σπουδαιότητα της διαιρετικής ευρωπαϊκής τομής δεν εκτιμούμε ότι θα είναι συγκυριακή. Στην σημερινή Ελλάδα, και λόγω της οδυνηρής για σημαντικά τμήματα του πληθυσμού εμπειρίας των μνημονίων, η διεξόδωση της νέας διαίρεσης συντελέστηκε βίαια, αν και καθυστερημένα σε σύγκριση με άλλες χώρες. Ηρθε, όμως, για να μείνει.

IV ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΣ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΥ ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟΥ

Γενική Τάση

Συστηματικά αρνητική είναι η στάση των ερωτώμενων στα θέματα που άπτονται του μεταναστευτικού.

Η αρνητική πλειοψηφική γνώμη είναι ιδιαίτερα υψηλή και κυμαίνεται, ανάλογα με το θέμα, από 63,6% σε 94,5%. Ειδικότερα, το 94,5% των ερωτηθέντων συμφωνεί και μάλλον συμφωνεί ότι ο αριθμός των μεταναστών στη χώρα μας τα τελευταία 10 χρόνια είναι υπερβολικά μεγάλος. Επίσης, θεωρεί σε ποσοστό 74,9% ότι η παρουσία των μεταναστών αυξάνει την εγκληματικότητα και σε ποσοστό 69,8% ότι αυξάνει την ανεργία. Και, βέβαια, η μεγάλη πλειοψηφία διαφωνεί με την άποψη ότι η μετανάστευση έχει θετικές επιπτώσεις στην οικονομία σε ποσοστό 63,6%, ότι εμπλουτίζει τον πολιτισμό μας σε ποσοστό 70,2% ή ότι βοηθάει στην επίλυση του δημογραφικού προβλήματος της Ελλάδας (74,5%)⁹.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η στάση των ελλήνων πολιτών στο θέμα ανέγερσης τζαμιών στην Ελλάδα. Το 58,6% δεν θα ενοχλείτο, ποσοστό που μειώνεται ελαφρά (54,4%) όταν η ερώτηση, σχετικά με την ανέγερση χώρων θρησκευτικής λατρείας των μουσουλμάνων, δεν αφορά την Ελλάδα γενικά αλλά την περιοχή όπου ζει ο ερωτώμενος¹⁰. Επίσης, 75,2% του συνολικού δείγματος θεωρεί σωστό τα παιδιά των νόμιμων μεταναστών που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα να παίρνουν αμέσως την ελληνική υπηκοότητα.

Στο ερώτημα ενδεχόμενης επαναφοράς της θανατικής ποινής οι έλληνες είναι διχασμένοι. Ωστόσο, η πλειοψηφία, αν και μικρή (51,2%), είναι αντίθετη, έναντι μιας σημαντικής μειοψηφίας (48,2%) που τάσσεται υπέρ της επαναφοράς. Επίσης, στο θέμα της θέσπισης του συμφώνου συμβίωσης για ομόφυλα ζευγάρια, μια σημαντική πλειοψηφία της ελληνικής κοινωνίας (59%) διάκειται θετικά.

Αντιθέτως, στο θέμα της θέσπισης του γάμου μεταξύ ομοφυλοφίλων η πλειοψηφία αντιστρέφεται, με τις αρνητικές απόψεις να κυριαρχούν (59,5%). Οι αρνητικές απόψεις κυριαρχούν απόλυτα και στο θέμα της νομιμοποίησης των μαλακών ναρκωτικών (69,1%).

9. Οι προηγούμενες αποτυπώσεις αντιλήψεων δεν διαφέρουν σημαντικά, στην βασική τους δομή, από αντίστοιχα ευρήματα της περιόδου πριν την κρίση χρέους. Σύμφωνα με στοιχεία της Public Issue, η μετανάστευση προκαλεί αύξηση της εγκληματικότητας στην Ελλάδα σε ποσοστό 71% (2008), 76% (2009) και 75% (2010) έναντι του 74,9% της παρούσης έρευνας. Σύμφωνα με την ίδια εταιρεία, στο θέμα του πολιτισμού η μετανάστευση ωφελεί την Ελλάδα σε ποσοστό 38% (2008) και 32% (2009) έναντι 29% της ανά κείρας έρευνας. Φυσικά, με όρους αυστηρά τεχνικούς, η ακριβής σύγκριση δεν είναι δυνατή (λόγω διαφορών στα ερωτηματολόγια) και η "ανακριβής" σύγκριση δεν είναι σύγκριση. Είναι αξιοσημείωτο, εν τούτοις, ότι η τάση μεγέθους είναι αντίστοιχη ενώ συχνότατα, όχι όμως πάντα, η "αντιμεταναστευτική" τάση δείχνει, με το πέρασμα των ετών, να ενισχύεται.

10. Σε ότι δε αφορά την ανέγερση τζαμιού στην Αθήνα, σε έρευνα του Ιουνίου 2009 της Public Issue, οι ερωτώμενοι που "συμφωνούν απόλυτα" και "μάλλον συμφωνούν" ανέρχονται σε 56%, ποσοστό πολύ κοντινό στα ευρήματα της παρούσης έρευνας (παρά τις σημαντικότερες διαφοροποιήσεις και στο περιεχόμενο της ερώτησης και στην μορφή των απαντήσεων).

Τα ως άνω ευρήματα είναι ενδεικτικά του τρίτου μέρους της έρευνας με τον χαρακτηριστικό τίτλο "Μετανάστευση, μειονότητες, ανθρώπινα δικαιώματα". Επελέγησαν να αναδειχθούν, ανάμεσα σε πολλά άλλα σημαντικά ευρήματα, διότι εικονογραφούν πολύ πειστικά ένα πρότυπο δόμησης των απαντήσεων που είναι αντιπροσωπευτικό αυτού του τμήματος της έρευνας, το οποίο εστιάζει σε κοινωνικά (societal) θέματα και όχι σε κλασικά θέματα είτε "υψηλής πολιτικής" (ευρωπαϊκή ενοποίηση, εξωτερική πολιτική) είτε οικονομικής πολιτικής. Στα κοινωνικά αυτά θέματα παρατηρείται συχνά, όπως δείχνει η εμπειρία της Ευρώπης και των ΗΠΑ, μια διαιρετική τομή ανάμεσα σε αξίες, "ελευθεριακές" και "αυταρχικές", σύμφωνα με αγγλοσαξονικές προσεγγίσεις, ή γύρω από αξίες που ανήκουν στον "πολιτισμικό φιλελευθερισμό" και τον "πολιτισμικό συντηρητισμό", σύμφωνα με την ορολογία που καθιέρωσε η γαλλική πολιτική κοινωνιολογία.

Η διαιρετική αυτή τομή είναι εμφανής και ενεργή και στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας.

Αριστερά - Δεξιά και προτιμήσεις στον άξονα πολιτισμικός φιλελευθερισμός και συντηρητισμός

Η διερεύνηση των ανωτέρω με κριτήριο την αυτοτοποθέτηση των ερωτώμενων στον άξονα Αριστερά - Δεξιά (η ομάδα "Αριστερά" περιλαμβάνει το σύνολο των αυτοτοποθετούμενων στις θέσεις άκρα αριστερά + αριστερά + κεντροαριστερά και η ομάδα "Δεξιά" το σύνολο των αυτοτοποθετούμενων στις θέσεις κεντροδεξιά + δεξιά + άκρα δεξιά.) δείχνει ότι υπάρχει μια συστηματική διαφοροποίηση προτιμήσεων (Πίνακας 5).

Πίνακας 5: Αριστερά - Δεξιά και πολιτισμικός φιλελευθερισμός

	Αριστερά (%)	Δεξιά (%)
Ο αριθμός των μεταναστών είναι υπερβολικά μεγάλος	92,2	97,1
Οι μετανάστες αυξάνουν την εγκληματικότητα	61,2	90,4
Οι μετανάστες αυξάνουν την ανεργία	58,7	81,4
Η παρουσία μεταναστών έχει θετική οικονομική επίπτωση	39,6	30,5
Η παρουσία μεταναστών εμπλουτίζει τον πολιτισμό μας	39,3	16,3
Θετική γνώμη για Ισλάμ	21,6	7,8
Η ρατσιστική βία είναι δικαιολογημένη	31	49,1
Εμπιστοσύνη στην Αστυνομία	58,2	82,2
Να επαναφερθεί η θανατική ποινή	41	58,3
Η θρησκεία είναι σημαντική στην ζωή μου	52,1	78,2
Εμπιστεύονται εκκλησία	37,8	71,1
Υπέρ του γάμου ομοφυλοφίλων	47,7	23,8
Υπέρ της νομιμοποίησης των μαλακών ναρκωτικών	35,7	18,9

Ωστόσο, εάν η ομάδα των "αριστερών" υιοθετεί συστηματικά τοποθετήσεις περισσότερο προσανατολισμένες στον πολιτισμικό φιλελευθερισμό από ό,τι η ομάδα των "δεξιών", οι διαφορές δεν είναι ιδιαίτερα σημαντικές. Στην πλειοψηφία των θεματικών που περιλαμβάνονται στον πίνακα 5, η Αριστερά εμφανίζεται είτε να υιοθετεί απόψεις πιο κοντά στον πολιτισμικό

συντηρητισμό (ιδιαίτερα στο μεταναστευτικό ζήτημα) είτε να είναι διχασμένη ανάμεσα στον φιλελευθερισμό και τον συντηρητισμό. Μόνον στα θέματα της ρατσιστικής βίας, της ποινής του θανάτου, της δυσπιστίας απέναντι στην εκκλησία (εν μέρει και στο θέμα των ομοφυλοφίλων) η ομάδα των αριστερών είναι πολιτισμικά φιλελεύθερη με έναν πιο αποφασιστικό τρόπο. Αντιθέτως, η ομάδα των "δεξιών" είναι πλειοψηφικά και ξεκάθαρα πολιτισμικά συντηρητική. Το σωρευτικό αποτέλεσμα των ανωτέρω επιτρέπει να υποστηρίξουμε ότι το κέντρο βάρους της ελληνικής κοινωνίας είναι πολιτισμικά συντηρητικό.

Επιπλέον, και αυτό είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον, οι αξίες και προτιμήσεις της ομάδας που ονομάσαμε "πυρήνας των ευρωπαϊστών" και εκείνης που ονομάσαμε "πυρήνας των ευρωσκεπτικιστών" συγκλίνουν σημαντικά στα θέματα πολιτισμικού φιλελευθερισμού/συντηρητισμού. Οι διαφοροποιήσεις είναι μικρές και μη συστηματικές. Ο ευρωπαϊκός άξονας διαιρέσεων δομεί, πέραν του πεδίου "Ευρώπη", και το οικονομικό πεδίο. Δεν έχει εν τούτοις επηρεάσει τις προτιμήσεις που συνδέονται με τον πολιτισμικό φιλελευθερισμό ή συντηρητισμό.

Σύνοψη

1. Στις ερωτήσεις που αφορούν το μεταναστευτικό, οι αντιμεταναστευτικές απόψεις είναι αποφασιστικά κυρίαρχες. Η εικόνα των αντιμεταναστευτικών αντιλήψεων μετριάζεται εν μέρει αν λάβει κανείς υπόψη ότι η πλειοψηφία των πολιτών (75,2%) θεωρεί σωστό τα παιδιά των νόμιμων μεταναστών που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα να παίρνουν αμέσως την ελληνική υπηκοότητα ή ότι αποδέχεται την ανέγερση τζαμιών στην Ελλάδα.
2. Συνολικά, το κέντρο βάρους της ελληνικής κοινωνίας είναι πολιτισμικά συντηρητικό, με ισχυρούς υπερασνηρητικούς και αυταρχικούς πυρήνες στο δεξιό και ακροδεξιό τμήμα του πολιτικού φάσματος. Οι αντιλήψεις που διατυπώνονται στο ενδεχόμενο επαναφοράς της θανατικής ποινής, στο θέμα της θέσπισης του συμφώνου συμβίωσης για ομόφυλα ζευγάρια ή, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στο θέμα της υπηκοότητας των παιδιών των νόμιμων μεταναστών και της ανέγερσης τζαμιών ισορροπούν εν μέρει την ως άνω γενική τάση. Δεν θέτουν, εν τούτοις, σε αμφισβήτηση τον συντηρητικό αξιακό ιστό του κοινωνικού σώματος.
3. Η αυτοτοποθέτηση στον άξονα Δεξιάς - Αριστεράς επηρεάζει σημαντικά όχι όμως καθοριστικά τις προτιμήσεις. Αν οι τρεις δεξιές θέσεις του άξονα συσχετίζονται με προτιμήσεις πολιτισμικά συντηρητικές, οι αντίστοιχες τρεις αριστερές θέσεις συσχετίζονται μόνον εν μέρει με προτιμήσεις πολιτισμικά φιλελεύθερες ή "προοδευτικές". Αυτή η - μερική - ασυμμετρία παραπέμπει ακριβώς, όπως και στα θέματα οικονομικών προτιμήσεων, σε μια μικτή κουλτούρα με σαφές προβάδισμα της συντηρητικής συνιστώσας.

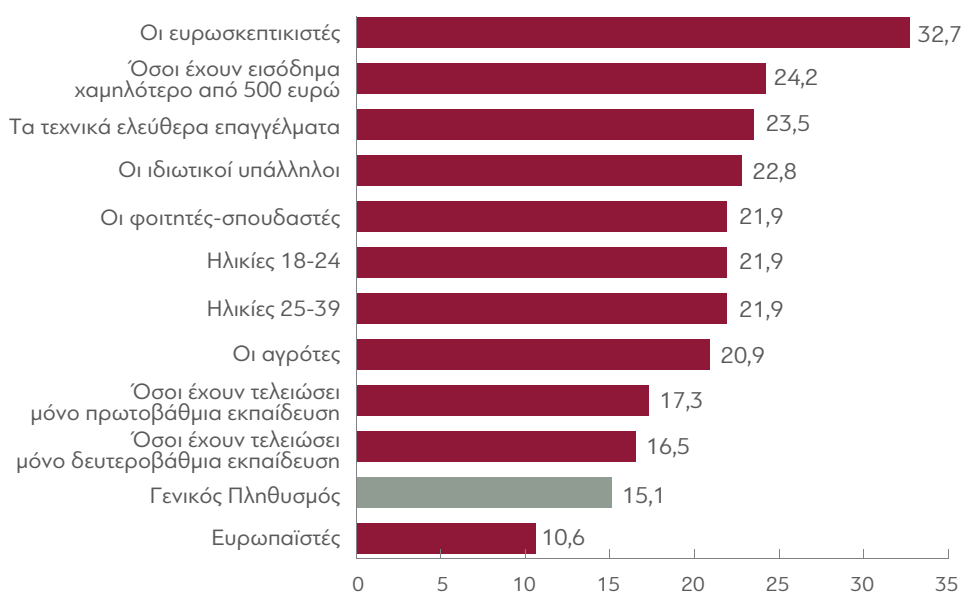
▼ ΘΕΣΜΟΙ, ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Γενική Τάση

Η μεγάλη πλειοψηφία των πολιτών (83,8%) συμφωνεί ότι δεν υπάρχει καλύτερο πολίτευμα από την δημοκρατία, με μία μικρή αλλά όχι αμελητέα μειοψηφία της τάξης του 15,1% να απαντάει ότι δεν συμφωνεί.

Η διερεύνηση αυτού του 15,1% έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον (Γράφημα 9).

Γράφημα 9: Ο κοινωνικός χάρτης των πολιτών που αμφισβητούν την δημοκρατία

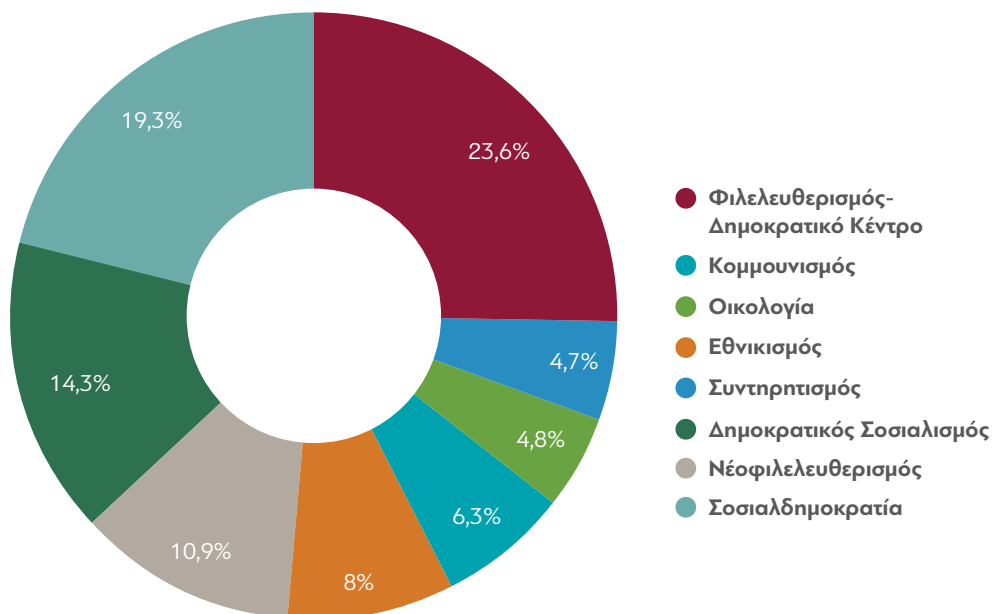
Εάν η αποδοχή της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας είναι μαζική, το πολιτειακό περιβάλλον που προσδίδει ζωτικότητα και βαθύτερη νομιμοποίηση στον κοινοβουλευτισμό αποτιμάται σε μεγάλο βαθμό αρνητικά. Με την εξαίρεση των πλειοψηφικά θετικών απαντήσεων στο ερώτημα των ελευθεριών, οι έλληνες πολίτες απαντούν αρνητικά και στο θέμα της προστασίας των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, και σε εκείνο της ισότητας απέναντι στο νόμο. Οι πιο αρνητικές αξιολογήσεις της λειτουργίας του πολιτεύματος αφορούν το δικαστικό σύστημα (μόλις 27,8% του πληθυσμού πιστεύει ότι το δικαστικό σύστημα αντιμετωπίζει ως ίσους όλους τους πολίτες) και την αξιοκρατία (μόλις

23,2% του πληθυσμού θεωρεί ότι "αναγνωρίζονται και επιβραβεύονται οι άξιοι". Ως συνέπεια, μια κρίσιμη διάσταση του "καλού" πολιτεύματος, η αμεροληψία, είναι, σύμφωνα με τους ερωτώμενους απύσα από την λειτουργία της ελληνικής δημοκρατίας.

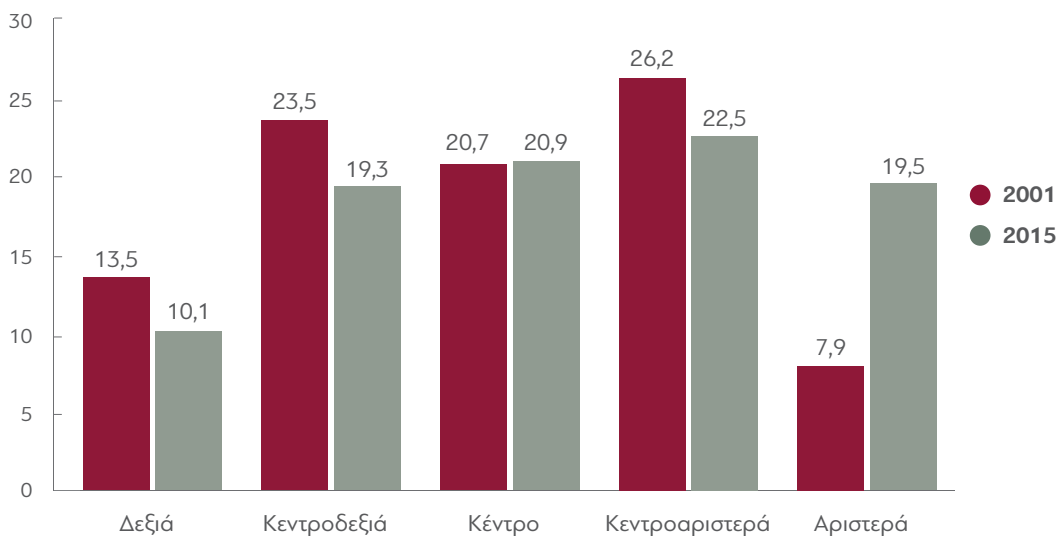
Σε συνέχεια των προηγουμένων, τα μεγαλύτερα προβλήματα που αντιμετωπίζει η δημοκρατία στην σημερινή Ελλάδα είναι η διαφθορά/ διαπλοκή (51,3%) και το κομματικό /πελατειακό κράτος (24,2%). Οι δε πολίτες κατατάσσουν στις κατώτερες θέσεις της κλίμακας εμπιστοσύνης τις ΜΚΟ (28,7%), τις εργοδοτικές οργανώσεις (18,9%), τα πολιτικά κόμματα (18,1%), τις συνδικαλιστικές οργανώσεις (17,2%) και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης (15%).

Είναι ενδιαφέρον, καθώς η έρευνα έλαβε χώρα τους πρώτους μήνες της διακυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ, ότι οι ιδεολογικοί χαρακτηρισμοί και ταυτότητες που επιλέγονται από τους Έλληνες πολίτες αποτυπώνουν την κυριαρχία πολιτικών προσανατολισμών που συνδέονται με μετριοπαθείς πολιτικές.

Γράφημα 10: Ο πολιτικός αυτοπροσδιορισμός των Ελλήνων

Επίσης, η αυτοτοποθέτηση επί του κλασσικού άξονα Δεξιάς - Αριστεράς αποτυπώνει την παραδοσιακά μεγάλη συγκέντρωση εκλογέων στις ενδιάμεσες θέσεις. Αξιοσημείωτο είναι το εξαιρετικά χαμηλό ποσοστό όσων τοποθετούνται στην θέση Ακρα Δεξιά και Ακρα Αριστερά. Το γράφημα 11 περιγράφει αυτές τις τοποθετήσεις και τις συγκρίνει με αντίστοιχα δεδομένα του 2001 (έρευνα Κάπα Research).

Γράφημα 11: 2001 και 2015: Τοποθέτηση στον Άξονα Αριστερά-Δεξιά

Τα δεδομένα του πίνακα 6 επιβεβαιώνουν ότι η διαιρετική τομή μεταξύ του πυρήνα των ευρωσκεπτικιστών και του πυρήνα των ευρωπαϊστών δομεί σε σημαντικό βαθμό τις πολιτικές προτιμήσεις των πολιτών. Αντιθέτως, ο άξονας Αριστεράς - Δεξιάς δεν συνδέεται με την διατύπωση ιδιαίτερα διαφορετικών αντιλήψεων στα θέματα του πολιτικού συστήματος, της δημοκρατίας και των θεσμών. Τάση που υπογραμμίζει την εξασθένιση της σημαντικής αυτής διαιρετικής τομής.

Πίνακας 6: Απόψεις για το πολιτικό σύστημα

Σκληρός πυρήνας ευρωπαϊσμού versus σκληρός πυρήνας ευρωσκεπτικισμού

	Ευρ. Πυρήνας (%)	Πυρήνας ευρωσκεπτικιστών (%)
Συμφωνώ ότι δεν υπάρχει καλύτερο πολίτευμα από την κοινοβουλευτική δημοκρατία	88,4	65,2
Οι πολίτες απολαμβάνουν όλων των ελευθεριών	76,4	43,3
Το δικαστικό σύστημα αντιμετωπίζει ως ίσους τους πολίτες	42,7	9
Μεγαλύτερο πρόβλημα για την δημοκρατία: διαφθορά/ διαπλοκή	48,5	56,5
Εμπιστοσύνη στην Προεδρία της Δημοκρατίας	72,1	34,8
Εμπιστοσύνη στις Δημοτικές αρχές	55,8	36,3
Εμπιστοσύνη στην Αστυνομία	86,2	48,9
Εμπιστοσύνη στο τραπεζικό σύστημα	51,5	11,6
Εμπιστοσύνη στην Εκκλησία	66,6	36,1
Εμπιστοσύνη στα πολιτικά κόμματα	26	14,2

Σύνοψη

1. Η στήριξη στο πολίτευμα της Προεδρευομένης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας είναι πολύ ισχυρή και τοποθετείται στο υψηλό ποσοστό του 83,8%. Ωστόσο, είναι αξιοπρόσεκτα μικρότερη συγκριτικά από το παρελθόν (σε πολύ κοντινή ερώτηση της εταιρείας Κάπα Research το 2002 το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 95%). Επίσης, η δημογραφική σύνθεση του 15,1% του πληθυσμού που αμφισβητεί την θέση ότι “δεν υπάρχει καλύτερο πολίτευμα από την Κοινοβουλευτική Δημοκρατία” δείχνει ότι η αμφισβήτηση αυτή δεν έχει σχέση με τα υπολείμματα του παλαιού μη-δημοκρατικού καθεστώτος της χώρας. Ενα σημαντικό τμήμα του οικονομικά ενεργού πληθυσμού και των νέων βρίσκονται στο επίκεντρο της αμφισβήτησης. Η δε υπερεκπροσώπηση, εντός αυτού του ρεύματος, των πολύ φτωχών κοινωνικοοικονομικών στρωμάτων (εισόδημα χαμηλότερο των 500 ευρώ), των ιδιωτικών υπαλλήλων και των μη-επιστημονικών ελεύθερων επαγγελματιών, προσδίδει στην τάση ταξικά χαρακτηριστικά, υποδεικνύοντας πιθανότατα ένα φαινόμενο οικονομικής περιθωριοποίησης ή οικονομικής αποτυχίας το οποίο τείνει να μετατραπεί σε στάση απαξίωσης των δημοκρατικών κοινοβουλευτικών θεσμών.

2. Οι πολίτες που ανήκουν στον σκληρό πυρήνα του ευρωσκεπτικισμού εμφανίζουν συστηματικά ένα είδος κυνισμού ή αλλοτρίωσης απέναντι στο πολιτικό σύστημα και τους επιμέρους θεσμούς κύρους που το συναπαρτίζουν, τάση που καθιστά το εν λόγω ρεύμα όχι μόνον συνεκτικό αλλά και ιδιαίτερα “αντιπολιτευτικό” στην βαθύτερη πολιτική του κουλτούρα. Πρόκειται για ένα σημαντικό πολιτικά και κοινωνιολογικά φαινόμενο του οποίου η βαρύτητα έχει ελάχιστα αποτιμηθεί από την ελληνική δημόσια συζήτηση.

3. Το ότι οι ενδιάμεσες τοποθετήσεις κατά μήκος του άξονα Δεξιάς - Αριστεράς χάνουν έδαφος (με την εξαίρεση της αυτοτοποθέτησης “Κέντρο”) δεν αποτελεί, υπό το φως της κατάρρευσης των παλαιών κομματικών αναφορών, έκπληξη. Όπως επίσης δεν αποτελεί έκπληξη η αξιοσημείωτη ενδυνάμωση της “Αριστεράς”. Το effect ΣΥΡΙΖΑ ερμηνεύει αυτές τις μεταβολές. Υπό μία έννοια, μεγαλύτερη έκπληξη αποτελεί η επίμονα σταθερή - αν και εξασθενημένη - μεγάλη συγκέντρωση εκλογέων στις μετριοπαθείς θέσεις του πολιτικού συνεχούς. Αυτή η “βαριά τάση” στο εσωτερικό του ελληνικού πολιτικού συστήματος επιβιώνει παρά τις κατακλυσμικές αλλαγές που συγκλόνισαν το κομματικό υποσύστημα.

11. Το ποσοστό των αυτοτοποθετούμενων στις θέσεις Αριστερά και Ακρα Αριστερά υποχωρεί στην επαναληπτική έρευνα του Νοεμβρίου 2015 (βλ. ενότητα VI).

VI Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2015: ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΣΕ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ

Η επαναληπτική έρευνα του Νοεμβρίου 2015 επιβεβαιώνει στο σύνολό της, τις τάσεις που καταγράφηκαν στην ανάλυση που προηγήθηκε. Η μακρά διαπραγμάτευση ανάμεσα στην κυβέρνηση που εκλέχθηκε τον Ιανουάριο του 2015 και τους ευρωπαϊούς εταίρους και δανειστές, το δημοψήφισμα της 5ης Ιουλίου του ίδιου έτους, ο έλεγχος κεφαλαίων, η υπογραφή του τρίτου μνημονίου και η εκλογική αναμέτρηση της 20ης Σεπτεμβρίου δεν τροποποίησαν, παρά τις εναλλαγές συναισθημάτων και την ένταση που χαρακτήρισαν αυτή την τόσο πλούσια σε γεγονότα περίοδο, τις προτιμήσεις των ελλήνων πολιτών. Οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται είναι βαθμού, όχι ποιότητας, δεν αφορούν τις τάσεις καθεαυτές αλλά την ενίσχυση ή εξασθένηση αντιλήψεων και προτιμήσεων που είχαν ήδη με σαφήνεια καταγραφεί κατά την έρευνα αναφοράς του Απριλίου 2015.

Ειδικότερα, οι παρατηρούμενες διαφορές μεταξύ των δύο μετρήσεων εστιάζονται κυρίως στο “ευρωπαϊκό ζήτημα”. Οι απόψεις για την ευρωπαϊκή ενοποίηση, την αξιολόγηση της συμμετοχής της Ελλάδας σε αυτήν αλλά και τις εναλλακτικές προοπτικές διεθνών συμμαχιών που διαθέτει η χώρα, τροποποιήθηκαν ελαφρά, αλλά σε μια κατεύθυνση που επικυρώνει και ενισχύει τα ερευνητικά συμπεράσματα της μέτρησης του Νοεμβρίου. Ο Πίνακας 7 συνοψίζει, με συγκριτικό τρόπο, την εξέλιξη της κοινής γνώμης στα ως άνω ζητήματα.

Πίνακας 7: Απόψεις για την Ε.Ε. και την συμμετοχή της Ελλάδας σε αυτήν (Έρευνα Απριλίου 2015 versus έρευνα Νοεμβρίου 2015)

	Έρευνα Απριλίου 2015 (%)	Έρευνα Νοεμβρίου 2015 (%)	Διαφορά: Ποσοστιαίες μονάδες
Θετική αποτίμηση της συμμετοχής της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ/Ε.Ε.	69	59,9	- 9,1
Αρνητική αποτίμηση της συμμετοχής της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ/Ε.Ε.	30,6	39,3	+ 8,7
Υπέρ της παραμονής στο ευρώ	73,9	65,3	- 8,6
Υπέρ της επιστροφής στη δραχμή	20,7	28,5	+ 7,8
Η Ελλάδα ωφελημένη από τη συμμετοχή της στην Ε.Ε στον πολιτισμό	36,3	28,1	- 8,2
Ελλάδα ωφελημένη από συμμετοχή σε Ε.Ε.: διεθνής θέση και επιρροή	53	47	- 6
Ελλάδα ωφελημένη από συμμετοχή σε Ε.Ε.: πολιτισμός	50,5	45,7	- 4,8
Ελλάδα ωφελημένη από συμμετοχή σε Ε.Ε.: εθνικά θέματα	38,7	34,2	- 4,5
Ελλάδα ωφελημένη από συμμετοχή σε Ε.Ε.: κοινωνία πιο δίκαιη	32,5	28	- 4,5
Συμφωνώ να παραχωρήσουμε ένα επιπλέον τμήμα εθνικής κυριαρχίας στην Ε.Ε.	21,2	18,4	- 2,8
Στην διάρκεια της κρίσης χώρες της ευρωζώνης επείρεσαν να καθυποτάξουν την Ελλάδα	68,4	71,4	+ 3
Ανεξαρτήτως λαθών, στην διάρκεια της κρίσης η Ε.Ε. βοήθησε πραγματικά την Ελλάδα	42,5	36,5	- 6
Αντί της Ευρωζώνης συμμαχία με Ρωσία	30	24,5	- 5,5
Εμπιστοσύνη στην Ε.Ε.: πολύ και αρκετά	46,8	44,6	- 2,2

Στο ερώτημα κεντρικής σημασίας που αφορά τη συνολική αποτίμηση οφέλους ή κόστους για την χώρα από την συμμετοχή της στην Ε.Ε. η ενίσχυση των αρνητικών απόψεων είναι σημαντική (θετική αποτίμηση: -9,1 μονάδες, αρνητική: + 8,7). Το ίδιο ισχύει για την παραμονή ή όχι στη ζώνη του ευρώ (υπέρ της παραμονής: - 8,6, υπέρ της επιστροφής στη νομισματική κυριαρχία : + 7,8 μονάδες). Συνολικά, η στήριξη της ευρωπαϊκής πορείας της χώρας παραμένει πλειοψηφική, αλλά όλοι οι αριθμοί της μέτρησης του Νοεμβρίου υποδεικνύουν, σε σύγκριση με τον Απρίλιο, περαιτέρω εξασθένηση του φεντεραλιστικού πνεύματος, περαιτέρω ενδυνάμωση του ευρωρεαλισμού, περαιτέρω ενδυνάμωση των ευρωσκεπτικιστικών απόψεων. Ταυτόχρονα, η προοπτική εναλλακτικών στρατηγικών επιλογών, η οποία ήταν ούτως ή άλλως μειοψηφική, εμφανίζεται εξασθενημένη (προνομιακή συμμαχία με Ρωσία ή ΗΠΑ ή Κίνα). Από αυτή την σκοπιά, ο ευρωρεαλισμός ενισχύεται τριπλά: πρώτον, μειώνεται το τμήμα του πληθυσμού που θεωρεί την ευρωπαϊκή ενοποίηση πρόοδο per se, δεύτερον, αυξάνεται το ποσοστό που αξιολογεί αρνητικά τις πολιτικές της Ε.Ε. και, τρίτον, αποδυναμώνεται η άποψη αναζήτησης στρατηγικών συμμαχιών εκτός Ε.Ε. Η πλειοψηφία της κοινής γνώμης "αγαπάει λιγότερο" την Ε.Ε. και, ταυτόχρονα, με την εξαίρεση του μειοψηφικού αλλά σημαντικού αντιευρωπαϊκού τμήματος του πληθυσμού, δεν βλέπει εναλλακτική λύση εκτός αυτής. Η μακρά διαπραγματεύση της κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ και η κατάληξή της ενίσχυσαν τον ευρωπραγματισμό.

Στον πίνακα 8 επιλέξαμε να αναδείξουμε τις πιο σημαντικές διαφορές σε ζητήματα οικονομικών και πολιτικών προτιμήσεων αλλά και στο εξαιρετικά επίκαιρο θέμα του προσφυγικού-μεταναστευτικού.

Πίνακας 8: Απόψεις για οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά θέματα (Έρευνα Απριλίου 2015 versus έρευνα Νοεμβρίου 2015)

	Έρευνα Απριλίου 2015 (%)	Έρευνα Νοεμβρίου 2015 (%)	Διαφορά: Ποσοστιαίες μονάδες
Υπέρ υψηλής φορολογίας και ισχυρού κράτους πρόνοιας για όλους	49,7	41,6	- 8,1
Υπέρ χαμηλής φορολογίας έστω και αν υπάρχει λιγότερη κρατική μέριμνα	39,2	45,7	+ 6,5
Οι μετανάστες αυξάνουν την εγκληματικότητα	74,9	66,2	- 8,7
Οι μετανάστες αυξάνουν την ανεργία στην χώρα μας	69,8	66,5	-3,3
Ο αριθμός μεταναστών στη χώρα μας είναι υπερβολικά μεγάλος	94,5	93	-1,5
Διαφωνούν με την άποψη ότι "δεν υπάρχει καλύτερο πολίτευμα από την κοινοβουλευτική δημοκρατία"	15,1	13,7	-1,4
Εμπιστοσύνη στη δικαιοσύνη	50,8	56,8	+6
Εμπιστοσύνη στον Πρωθυπουργό	71,2	56,4	-14,8
Εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση	62,5	48	-14,5
Η λέξη "Αριστερά" αντιπροσωπεύει κάτι καλό	52,5	39	-13
Η λέξη "ριζοσπαστισμός" αντιπροσωπεύει κάτι καλό	40,5	34,1	-6,4
Αυτοορίζονται ως "αριστεροί" (άκρα αριστερά + αριστερά)	19,5	15,7	-3,8
Αυτοορίζονται ως "εθνικιστές"	8	5,9	-2,1

Στο πλαίσιο μιας συνολικά εξαιρετικής σταθερότητας (την οποία, για λόγους οικονομίας, δεν παρουσιάζουμε εδώ στις λεπτομέρειες της) τρεις είναι οι τάσεις που αξίζει να υπογραμμιστούν.

Η πρώτη αφορά την υποχώρηση της προτίμησης υπέρ της "υψηλής φορολογίας και ισχυρού κράτους πρόνοιας για όλους", προτίμηση που κυριαρχούσε τον Απρίλιο. Προφανώς, η τάση αύξησης των φορολογικών μέτρων στην διάρκεια του 2015 επέφερε την αλλαγή αντίληψης, με αποτέλεσμα οι έλληνες πολίτες να προκρίνουν πλέον ένα καθεστώς χαμηλής φορολογίας έστω και αν αυτό συνεπάγεται λιγότερη κρατική μέριμνα.

Η δεύτερη αφορά το μεταναστευτικό. Η συνολική εικόνα μεταξύ Απριλίου (βλ. παραπάνω ενότητα IV) και Νοεμβρίου δεν έχει καθόλου μεταβληθεί. Παρατηρείται, ωστόσο, παρά την έκρηξη αφίξεων προσφύγων και μεταναστών στα ελληνικά νησιά και, πιθανότατα, εξαιτίας των εικόνων δυστυχίας που συνδέονται με αυτή την μαζική άφιξη, μια προσέγγιση ελαφρώς ευμενέστερη προς τους μετανάστες. Η συνολική εικόνα απόρριψης παραμένει παντοδύναμη, η ατμόσφαιρα εντούτοις φαίνεται να χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη κατανόηση και ανοχή. Θεωρούμε ότι η τάση αυτή επηρεάζεται έντονα από την συγκυρία.

Η τρίτη τάση αφορά τις στενά πολιτικές προτιμήσεις και αξιολογήσεις των πολιτών. Η υποχώρηση των θετικών γνώμων για τους θεσμούς του πρωθυπουργού και της κυβέρνησης, καθώς και για έννοιες που συνδέονται με την Αριστερά, οφείλεται στην άσκηση της διακυβέρνησης μετά τον Ιανουάριο του 2015. Ανταποκρίνεται δε σε ένα υπόδειγμα αντιδράσεων της κοινής γνώμης που έχει συχνά παρατηρηθεί στο παρελθόν.

Εν κατακλείδι, τα βασικά ερευνητικά συμπεράσματα της μέτρησης αναφοράς του Απριλίου 2015 - κυριαρχία του φιλοευρωπαϊκού ρεύματος, μεγάλη στροφή προς τον ευρωρεαλισμό, ανάδυση ενός σχετικά συνεκτικού ευρωσκεπτικιστικού ρεύματος, μικτή οικονομική κουλτούρα με προβάδισμα του οικονομικού φιλελευθερισμού, κυριαρχία του πολιτισμικού συντηρητισμού, απόρριψη των κεντρικών θεσμών του πολιτικού συστήματος - επικυρώνονται πλήρως από την έρευνα του Νοεμβρίου 2015. Οι όποιες αλλαγές είναι δευτερεύουσας σημασίας και κατά κανόνα ενισχύουν τη δυναμική της κοινής γνώμης όπως αποτυπώθηκε στην έρευνα αναφοράς του Απριλίου 2015.

VII ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η μεγάλη - σε εύρος θεματικών, σε αριθμό ερωτήσεων, σε μέγεθος δείγματος - διπλή έρευνα της διαNEOσας επιχείρησε να αποτυπώσει όχι μόνο το κλίμα και το πνεύμα μιας εποχής, αλλά και να διερευνήσει, στο μέτρο του δυνατού, τη βαθύτερη δομή των προτιμήσεων των πολιτών και τις σταθερές της κουλτούρας της ελληνικής κοινωνίας.

Η έρευνα προτείνει μια εικόνα συνόλου των προτιμήσεων και αξιακών προτεραιοτήτων της ελληνικής κοινωνίας και υπερβαίνει την "έμφαση στο εφήμερο" που χαρακτηρίζει τις ποσοτικές έρευνες ρουτίνας. Μέσω των αποτελεσμάτων της, ιδέες που ήταν ασαφείς, υποθέσεις και θέσεις ειδικών που δεν είχαν επιβεβαιωθεί, ενδείξεις για τις αξιακές μεταβολές και την ανάδυση -ή μη ανάδυση- νέων ρευμάτων που παρέμεναν αποσπασματικές, αποκτούν μεγαλύτερη σαφήνεια και ενάργεια, και εντάσσονται σε μια διήγηση πιο περιεκτική. Επίσης, η επιλεγείσα στρατηγική των πολλών ερωτήσεων ανά θέμα (συστοιχία ερωτήσεων) κατέστησε δυνατή την ανάδειξη της εσωτερικής αλληλουχίας και συνοχής των ευρημάτων, όταν βεβαίως τέτοια συνοχή υπάρχει.

Στο τμήμα αυτό των Γενικών Συμπερασμάτων δεν θα επαναλάβουμε, στο μέτρο του δυνατού, τα επιμέρους συμπεράσματα που παρουσιάστηκαν κατά θεματική ενότητα. Θα επιχειρήσουμε να διατυπώσουμε κάποιες συμπληρωματικές σκέψεις πάνω σε αυτά.

1. Στις δεκαετίες του 1990 και, εν μέρει, του 2000 η Ελλάδα ήταν μια από τις πιο φιλοευρωπαϊκές χώρες της Ευρώπης. Ο ευρωπαϊσμός, όπως ήδη αναφέραμε, ήταν πανίσχυρος. Αυτή η εικόνα έχει βαθύτατα μεταβληθεί. Η μεταβολή είναι ποσοτική και ποιοτική. Η σημαντική αριθμητική εξασθένηση των στηριγμάτων του ευρωπαϊσμού τροποποιεί το κέντρο βάρους και το ισοζύγιο ισχύος μεταξύ του ευρωπαϊκού και του ευρωσκεπτικιστικού ρεύματος - ενδυναμώνοντας το τελευταίο. Ομως το ευρωπαϊκό ρεύμα διατηρεί την κυριαρχία του και τον πλειοψηφικό του χαρακτήρα με τρόπο μη επιδεχόμενο αμφισβήτηση.

2. Η ποιοτική αλλαγή είναι πιο ενδιαφέρουσα και έχει δύο, κυρίως, όψεις. Η πρώτη όψη είναι ιδιαίτερα σημαντική. Ο ευρωπαϊσμός ως αποδοχή και στήριξη μιας υπερεθνικής προοπτικής είναι πλέον

αδιαμφισβήτητα μειοψηφικός και περιορίζεται σε ένα σκληρό πυρήνα (με κριτήριο και τα δεδομένα της μέτρησης του Νοεμβρίου 2015 περιορίζεται σε ποσοστά σαφώς κατώτερα του 20% του ελληνικού πληθυσμού). Η γενική -πανευρωπαϊκή- υποχώρηση του ευρωπαϊκού οράματος, η οποία καταγράφεται στις μετρήσεις του ευρωβαρόμετρου, εκδηλώνεται πλέον, και σε μεγάλη έκταση, και στην ελληνική περίπτωση. Η στροφή προς έναν ευρωρεαλισμό χωρίς υπερεθνικό όραμα αποτελεί μεγάλη καμπή στην ιστορία του ελληνικού ευρωπαϊκού ρεύματος.

3. Η διαμόρφωση ενός σημαντικού και ιδιαίτερα συνεκτικού πυρήνα "σκληρού" ευρωσκεπτικισμού (που υπερβαίνει το 20% του συνολικού πληθυσμού) είναι η δεύτερη μεγάλη τομή στην εξέλιξη των προτιμήσεων και αξιακών προτεραιοτήτων των ελλήνων πολιτών. Ο πυρήνας του "αντι-ευρωπαϊσμού" στην Ελλάδα έχει αξιακά αποκρυσταλλωθεί, επιδεικνύει συνοχή, όχι μόνον στις ευρωπαϊκές του προτιμήσεις, αλλά και στις προτιμήσεις που αφορούν την οικονομία και το πολιτικό σύστημα. Αποτελεί πλέον ένα δομημένο και έντονα "αντιπολιτευτικό" ρεύμα απόψεων και ιδεών -και αυτό είναι ένα από τα πιο καινοτόμα στοιχεία που φέρει στο φως η παρούσα διπλή έρευνα. Το εν λόγω ρεύμα στερείται κομματικής εκπροσώπησης (υπό την έννοια της ισχυρής, αν όχι ενιαίας, εκπροσώπησης). Ωστόσο, η παρουσία του καταγράφεται με τρόπο εναργή και κρυστάλλινο. Ως τέτοιο, εκπροσωπεί μια στροφή στην κατανομή των απόψεων και ιδεών για την Ευρώπη. Συνιστά δε την δεύτερη μεγάλη τομή στο εσωτερικό της ελληνικής ευρωπαϊκής συζήτησης.

4. Θεωρούμε την αποκρυστάλλωση σε επίπεδο αξιών και αντιλήψεων (όχι σε κομματικό επίπεδο) του ευρωσκεπτικιστικού ρεύματος ως μη συγκυριακή. Το ισχυροποιημένο αυτό ρεύμα εμπεριέχει την δυναμική μερικού μετασχηματισμού του ελληνικού κομματικού συστήματος. Η ανάδυση του άξονα "Ευρώπη" ως ιδιαίτερα σημαντικού στην επαναστοίχιση όχι μόνον των ευρωπαϊκών αλλά και των οικονομικών προτιμήσεων, καθώς και εκείνων που αφορούν το πολιτικό σύστημα, είναι ισχυρή ένδειξη προς αυτή την κατεύθυνση. Η "περιεκτικότητα" της νέας διαίρεσης δείχνει τη δύναμη της. Αντίστοιχες τάσεις έχουν άλλωστε καταγραφεί σε όλη την Ευρώπη. Εάν υποθέσουμε ότι η αντιπαράθεση μεταξύ μνημονιακών και αντιμνημονιακών δυνάμεων συνέβαλε στην καλύτερη συγκρότηση του αντι-ευρωπαϊκού ρεύματος, μπορούμε εύλογα να υποθέσουμε ότι η συγκρότηση αυτή υπερβαίνει την αντιπαράθεση που την επέβαλε και καθιέρωσε.

5. Η διαίρεση Δεξιάς - Αριστεράς δομεί σε σημαντικό βαθμό τις προτιμήσεις των πολιτών σε θέματα οικονομικών αξιών, καθώς και σε θέματα που συνδέονται με τον πολιτισμικό φιλελευθερισμό και συντηρητισμό. Ασκεί, εν τούτοις, ελάχιστη επιρροή στα θέματα που

αφορούν το πολιτικό σύστημα και ενδιάμεσου μεγέθους επιρροή στις ευρωπαϊκές προτιμήσεις των πολιτών. Καθώς συνυπάρχει με άλλες διαιρέσεις, χάνει τμήμα της ικανότητας της να διαιρεί αποτελεσματικά. Ασφαλώς είναι και θα παραμείνει η κεντρική πολιτική διαιρετική τομή. Προσδιορίζει όμως λιγότερο από ό,τι στο παρελθόν τις συστοιχίες προτιμήσεων και αξιών των πολιτών.

6. Η πρωτοκαθεδρία του οικονομικού φιλελευθερισμού (εν μέρει και νεοφιλελευθερισμού) στο πλαίσιο μιας ισορροπημένης οικονομικής κουλτούρας με πολλά σοσιαλδημοκρατικά στοιχεία και το προβάδισμα των αξιών του πολιτισμικού συντηρητισμού, αναδεικνύουν με επιθετική έμφαση την απόκλιση ανάμεσα στην στενά πολιτική σφαίρα και τον κόσμο των αξιών. Η πολιτική κυριαρχία του ΣΥΡΙΖΑ δεν συνοδεύτηκε από σημαντικό μέγεθος μεταβολή στις προτιμήσεις και αξίες των πολιτών.

7. Η ισορροπημένη (σχετικά) συνύπαρξη ιδεών και αντιλήψεων που προέρχονται από διαφορετικά συστήματα ιδεών και πολιτικών προτιμήσεων, διατρέχει τα ευρήματα του Τι Πιστεύουν Οι Έλληνες. Η ελληνική κοινωνία είναι μια κοινωνία με μικτή κουλτούρα, στην οποία κυριαρχούν, αλλά δεν ηγεμονεύουν (με την εξαίρεση επιμέρους θεματικών, όπως το μεταναστευτικό), οι ευρωπαϊκές ιδέες, ο οικονομικός φιλελευθερισμός, ο πολιτισμικός συντηρητισμός και ο πολιτικός κυνισμός. Η συνύπαρξη και η διασταύρωση των προτιμήσεων καθιστά δύσκολη την δημιουργία μίας ή δύο κεντρικών μετωπικών γραμμών σύγκρουσης. Η έρευνα «Τι Πιστεύουν Οι Έλληνες» δείχνει ότι υπάρχουν ρήγματα διακριτά, ενεργά και, σε ορισμένα θέματα, βαθιά. Ωστόσο, δεν συγκλίνουν στην διαμόρφωση μιας μοναδικής κεντρικής -αξονικού τύπου- αντιπαράθεσης. Αυτό δημιουργεί ένα ιδιότυπο μέσο (όχι μεσαίο) χώρο στον οποίο συμμετέχουν, σε διαφορετικά ποσοστά, αριστεροί και δεξιοί, προοδευτικοί και συντηρητικοί, πλούσιοι και φτωχοί, ευρωπαϊστές και αντιευρωπαϊστές, παραδοσιακοί και εκσυγχρονιστές. Η σύγκρουση και, ταυτόχρονα, η *συμπληρωματικότητα* και η *μερική όσμωση* αξιακών προτεραιοτήτων βρίσκονται στην βάση αυτού του “μέσου χώρου”. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του μέσου χώρου είναι η υψηλή αντίληψη για τη χώρα (μια μικρή μεγάλη πολιτισμική δύναμη), την οποία μοιράζονται πολίτες όλων των ρευμάτων και αποχρώσεων. Η καλύτερη κατανόηση του “μέσου χώρου” απαιτεί περαιτέρω ειδικές έρευνες και επεξεργασίες.

8. Η ελληνική ταυτότητα είναι ένα πεδίο μάχης, όπως κάθε ταυτότητα. Στο πεδίο αυτό αντιπαρατίθενται αριστερές με δεξιές αντιλήψεις και αξίες, νεοφιλελεύθερες με σοσιαλδημοκρατικές, φιλοευρωπαϊκές με ευρωσκεπτικιστικές, πολιτισμικά προοδευτικές με πολιτισμικά συντηρητικές ή υπερσυντηρητικές, εθνικιστικές με αντι-εθνικιστικές,

μνημονιακές με αντιμνημονιακές, αισιόδοξες με απαισιόδοξες. Το ελληνικό αξιακό σύστημα είναι διχαστικό, αντινομικό, όπως κάθε αξιακό σύστημα παντού στην Ευρώπη. Η εντύπωση, ωστόσο, που δημιουργείται από τα ευρήματα της έρευνας της διαΝΕΟσις είναι πιο σύνθετη: στο πεδίο μάχης που είναι η ελληνική ταυτότητα δεν αντιπαρατίθενται μόνον οι μεν (οι όποιοι μεν) με τους δε (τους όποιους δε). Το πεδίο μάχης είναι συγχρόνως εσωτερικό, αφορά τον "μέσο" Έλληνα (για να μην πούμε το ανακριβές: τον κάθε Έλληνα). Αυτό ίσως αποτελεί στοιχείο που διαφοροποιεί σημαντικά την ελληνική κουλτούρα από την αντίστοιχη πολλών χωρών. Υπό μία έννοια, ο περίφημος δυϊσμός της ελληνικής κουλτούρας, όπως περιγράφηκε από τον Νικηφόρο Διαμαντούρο¹², δεν ανταποκρίνεται στην πολυπλοκότητα των αξιακών διαιρέσεων που χαρακτηρίζουν -και ορίζουν- τη σημερινή ελληνική κοινωνία. Οι δυϊσμοί είναι περισσότεροι του ενός. Ταυτόχρονα, ωστόσο, αυτός ο δυϊσμός υπάρχει. Ο Νικηφόρος Διαμαντούρος με οξυδέρκεια αναφέρει ότι οι αντίπαλες πολιτισμικές παραδόσεις διακρίνονται από τη "διαπεραστική φύση τους", δηλαδή από την ικανότητα τους να διατρέχουν, σχεδόν οριζόντια, "θεσμούς, κοινωνικές τάξεις, κοινωνικά στρώματα και πολιτικά κόμματα"¹³. Ο δυϊσμός, κάποιου είδους δυϊσμός, πράγματι υπάρχει. Περιγράφει ένα σύνορο που διατρέχει οριζόντια όλες τις κοινωνικές ομάδες και κατηγορίες. Περιγράφει όμως και ένα εσωτερικό σύνορο, μια αμφισημία, ένα διχασμό που διαπερνά ατομικά τους περισσότερους Έλληνες, τους περισσότερους από εμάς, την πλειοψηφία της κοινωνίας. Η, σε πολλά επίπεδα, έρευνα της διαΝΕΟσις (έρευνα αναφοράς του Απριλίου 2015, συμπληρωματική του Νοεμβρίου 2015, focus groups) ανέδειξε με έμφαση αυτό το εσωτερικό σύνορο και αυτή την εσωτερική αμφισημία.

12. Νικηφόρος Διαμαντούρος, *Πολιτισμικός δυϊσμός και πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2000.

13. Αυτ., σ. 40

διαNEOσις
ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ